

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Голяновська Ольга Віталіївна

На правах рукопису

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ НА ЕМОЦІЙНИЙ
РОЗВИТОК ДІТЕЙ**

подається на здобуття
освітньо-кваліфікаційного рівня “Магістр”
Спеціальність “Психологія”

До захисту допущено:
Директор Чернівецького інституту
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
_____ ПЕТРИЧУК С.І. к.е.н., доц.
« _____ » _____ 2026 року

Науковий керівник
Литвинова І.Л., PhD

Виконано студенткою групи
ТУчн-8-24-М1ПС(2.0здс)

Чернівці – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ НА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ	13
1.1. Батьківські моделі поведінки: поняття, типологія та психологічні характеристики	13
1.2. Психологічні особливості емоційного розвитку дітей	23
1.3. Теоретичні основи впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини	32
Висновки до першого розділу	42
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ НА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ	45
2.1. Організація, методи та методики емпіричного дослідження	45
2.2. Аналіз показників батьківських моделей поведінки та емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку	48
2.3. Аналіз взаємозв'язку між батьківськими моделями поведінки та особливостями емоційного розвитку дітей	63
Висновки до другого розділу	66
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ЯК ЧИННИКА ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ	69
3.1. Теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації батьківських моделей поведінки	69
3.2. Структура і зміст програми психологічної роботи з батьками та дітьми молодшого шкільного віку	77
3.3. Практичні рекомендації батькам та психологам щодо сприяння емоційному розвитку дітей	81
Висновки до третього розділу	88
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах соціальних трансформацій, зростання психоемоційного навантаження на сім'ю, наслідків пандемії та воєнних подій особливої уваги набуває проблема емоційного розвитку дітей. Саме сім'я є першим соціальним середовищем дитини, у якому формуються базові моделі емоційного реагування, способи взаємодії з іншими людьми та механізми саморегуляції. Батьківські моделі поведінки значною мірою визначають особливості становлення емоційної сфери дитини, її здатність до емпатії, емоційної стійкості та соціальної адаптації.

Сучасні психологічні дослідження підтверджують, що стиль батьківського виховання, емоційна підтримка, характер комунікації та способи реагування батьків на емоції дітей безпосередньо впливають на формування емоційного інтелекту та здатності до емоційної регуляції. Зокрема, новітні міжнародні дослідження 2024 року акцентують увагу на важливості емоційної залученості батьків для розвитку адаптивної емоційної поведінки дітей.

Особливо актуальною ця проблема є в контексті сучасних суспільних викликів, коли зростає кількість дітей із проявами емоційної нестабільності, тривожності, агресивності та труднощів соціальної взаємодії. Науковці наголошують, що підтримувальна взаємодія батьків із дітьми виступає важливим чинником їхнього соціально-емоційного благополуччя та психологічної резильєнтності.

Попри значну кількість досліджень у сфері дитячої психології, питання впливу саме батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей потребує подальшого вивчення, зокрема з урахуванням сучасних умов життя, змін сімейних ролей та особливостей емоційної соціалізації дітей. Це зумовлює теоретичну та практичну значущість обраної теми дослідження.

Теоретичні аспекти впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних

науковців. Зокрема, проблему дитячо-батьківських взаємин і сімейного виховання досліджували Г. Костюк, І. Бех, Т. Піроженко, С. Максименко, Н. Володарська, С. Тафінцева та ін. Значний внесок у розробку теорії емоційного розвитку та впливу сімейного середовища здійснили зарубіжні вчені: Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, Д. Баумрінд, Е. Еріксон, Ж. Піаже, У. Бронфенбреннер, Д. Гоулман та ін..

Об'єкт дослідження – емоційний розвиток дітей у родині.

Предмет дослідження – вплив батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичний матеріал та дослідити на практиці як батьківські моделі поведінки впливають на емоційний розвиток дітей, та розробити програму й практичні рекомендації оптимізації батьківських моделей поведінки та емоційного розвитку дітей.

Завдання:

1. Проаналізувати теоретичні засади дослідження впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей.
2. Дослідити вплив батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей.
3. Розробити програму оптимізації батьківських моделей поведінки та надати практичні рекомендації для сприяння емоційного розвитку у дітей.

Методи дослідження. З метою досягнення поставленої мети та реалізації завдань дослідження було використано комплекс взаємопов'язаних теоретичних методів. Провідним серед них став аналіз науково-методичних джерел, що охоплював бібліографічний аналіз. Особливий акцент робився на працях провідних учених і практиків, які розробляють теоретичні та методичні засади корекції впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей.

Обрані нами методи дослідження, забезпечили комплексну та об'єктивну основу для теоретичного осмислення проблеми впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей.

В роботі були застосовані наступні методики:

1. Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ).
2. Alabama Parenting Questionnaire (APQ).
3. Проективна методика «Малюнок сім'ї».
4. Тест тривожності Філіпса.
6. Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн.

Теоретико-методологічну основу дослідження наукові положення про закономірності психічного та емоційного розвитку дитини, роль сім'ї у формуванні особистості та вплив батьківських моделей поведінки на емоційну сферу дітей молодшого шкільного віку.

Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі дитячої, вікової та сімейної психології: концепції психічного розвитку особистості Г. Костюка, С. Максименка, І. Бежа; теорія прив'язаності Дж. Боулбі та М. Ейнсворт; теорія стилів батьківського виховання Д. Баумрінд; психосоціальна теорія розвитку особистості Е. Еріксона; екологічна теорія розвитку У. Бронфенбреннера; наукові підходи до вивчення емоційного інтелекту та емоційної регуляції Д. Гоулмана.

Методологічною основою дослідження є:

- системний підхід, який дозволяє розглядати емоційний розвиток дитини у взаємозв'язку з особливостями сімейного середовища;
- особистісно орієнтований підхід, що передбачає врахування індивідуальних особливостей дитини;
- діяльнісний підхід, відповідно до якого емоційний розвиток формується у процесі взаємодії дитини з найближчим соціальним оточенням;
- соціально-психологічний підхід до аналізу дитячо-батьківських взаємин.

Дослідження було здійснене на базі Чернівецької гімназії № 10 Чернівецької міської ради. У дослідженні взяли участь 30 сімей, у яких виховуються діти різного віку. У дослідженні брали участь діти респондентів виключно молодшого шкільного віку. Загальна кількість дітей становила 25

осіб. Це дозволило забезпечити однорідність вибірки за віковим критерієм і підвищити достовірність результатів щодо емоційного розвитку в конкретному віковому періоді.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про вплив батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку. У роботі систематизовано теоретичні підходи до вивчення дитячо-батьківських взаємин, особливостей сімейного виховання та емоційної сфери дітей. Результати дослідження сприятимуть розширенню знань щодо взаємозв'язку між стилями батьківської поведінки та особливостями емоційного розвитку молодших школярів, а також можуть бути використані для подальших наукових досліджень у галузі вікової, сімейної та педагогічної психології.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих результатів у практичній діяльності психологів, педагогів та батьків з метою покращення емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку. Матеріали дослідження можуть бути використані для розробки психокорекційних і профілактичних програм, рекомендацій для батьків щодо формування конструктивних моделей поведінки та гармонійної взаємодії з дітьми. Результати роботи також можуть застосовуватись у діяльності практичних психологів закладів освіти під час психологічного консультування сімей та діагностики особливостей емоційного розвитку дітей.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох основних розділів, підсумків до кожного розділу, загальних висновків та переліку використаних джерел (53 позиції). Загальний обсяг дослідження становить 105 сторінок, з яких 90 сторінок відведена основній частині. Робота містить 7 ілюстрацій, 6 таблиць та 5 додатків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ НА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

1.1. Батьківські моделі поведінки: поняття, типологія та психологічні характеристики

Сім'я є первинним соціальним інститутом, у межах якого відбувається становлення особистості дитини, формування її ціннісних орієнтацій, емоційної сфери, поведінкових установок та моделей міжособистісної взаємодії. Саме у сімейному середовищі дитина вперше засвоює соціальні норми, правила поведінки, способи емоційного реагування та взаємодії з оточенням. Особливе значення у процесі психічного розвитку дитини мають батьківські моделі поведінки, оскільки вони визначають характер емоційного контакту між батьками й дитиною, особливості виховного впливу та психологічний клімат сім'ї.

Батьківство є одним із найважливіших соціальних інститутів суспільства, що забезпечує відтворення населення, виховання дітей та передачу культурних, моральних і духовних цінностей від покоління до покоління. У сучасній науці поняття «батьківство» розглядається не лише як біологічний факт народження дитини, але й як складний соціальний, психологічний та правовий процес взаємодії між батьками й дітьми [1, с. 3].

У широкому значенні батьківство — це система соціальних, моральних, психологічних і правових відносин, що виникають між батьками та дитиною і визначають обов'язки, права, відповідальність та участь батьків у житті дитини. У вузькому розумінні батьківство означає факт походження дитини від конкретних осіб, підтверджений у встановленому законом порядку.

У психологічній науці батьківство розглядається як особлива форма особистісної самореалізації людини, що включає готовність до виховання

дитини, емоційну прихильність, відповідальність та здатність забезпечувати гармонійний розвиток дитини. Соціологи трактують батьківство як соціальний інститут, який забезпечує стабільність сім'ї та суспільства загалом [1, с. 5].

Поняття батьківства існує з найдавніших часів розвитку людства, однак наукове осмислення цього явища сформувалося значно пізніше. У первісному суспільстві батьківство здебільшого ототожнювалося із біологічним походженням дитини та обов'язком чоловіка забезпечувати сім'ю. З розвитком державності та права з'явилися перші норми, що регулювали сімейні відносини та визначали статус батька.

Термін «батьківство» у сучасному науковому значенні почав активно використовуватися у XIX–XX століттях у працях соціологів, психологів і педагогів. Значний внесок у розвиток теорії батьківства зробили представники психології розвитку та сімейної педагогіки. Зокрема, ідеї щодо ролі батьків у формуванні особистості дитини розглядалися у працях Зигмунда Фрейда, Еріка Еріксона, Джона Боулбі та інших дослідників [1, с. 9].

У педагогічній та психологічній літературі термін «усвідомлене батьківство» почав широко застосовуватися у другій половині XX століття. Він означає відповідальне ставлення батьків до народження, виховання та розвитку дитини, усвідомлення власної ролі у формуванні її особистості.

В українській науковій традиції питання батьківства активно досліджувалися у працях педагогів, психологів та соціологів кінця XX — початку XXI століття. Особливу увагу приділяли проблемам відповідального батьківства, ролі сім'ї у соціалізації дитини та формуванню сімейних цінностей [2, с. 18].

Батьківство виконує низку важливих функцій у суспільстві. Основною з них є виховна функція, оскільки саме батьки забезпечують первинну соціалізацію дитини, формують моральні цінності, норми поведінки та світогляд.

До основних функцій батьківства належать [2, с. 20]:

1. Репродуктивна функція — забезпечення народження та продовження роду.
2. Виховна функція — формування особистості дитини.
3. Економічна функція — матеріальне забезпечення дитини.
4. Емоційна функція — створення психологічного комфорту та підтримки.
5. Соціалізуюча функція — підготовка дитини до життя у суспільстві.
6. Захисна функція — забезпечення безпеки та охорони прав дитини.

Сучасне суспільство висуває високі вимоги до батьківства. Батьки повинні не лише забезпечувати фізичні потреби дитини, але й створювати умови для її інтелектуального, духовного та емоційного розвитку.

Батьківство є важливим чинником психологічного розвитку як дитини, так і самих батьків. Від стилю виховання, емоційного клімату в сім'ї та характеру взаємин між батьками і дитиною значною мірою залежить формування особистості дитини.

Психологи виділяють кілька основних стилів батьківського виховання [2, с. 23]:

- авторитарний;
- демократичний;
- ліберальний;
- байдужий.

Найбільш сприятливим для гармонійного розвитку дитини вважається демократичний стиль виховання, який поєднує вимогливість із повагою до особистості дитини.

Важливим аспектом є також емоційна готовність до батьківства. Усвідомлене батьківство передбачає здатність дорослих приймати відповідальність за життя та розвиток дитини, підтримувати її емоційно й створювати безпечне середовище для розвитку.

В Україні питання батьківства, прав та обов'язків батьків регулюються Конституцією України, Сімейним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Основним нормативним документом є Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 року. У ньому визначено права та обов'язки батьків щодо виховання, утримання та розвитку дитини [35].

Відповідно до статті 141 Сімейного кодексу України, мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою [35].

До основних прав батьків належать [35]:

- право на виховання дитини;
- право на участь у її навчанні та розвитку;
- право представляти інтереси дитини;
- право на спілкування з дитиною;
- право визначати форми та методи виховання.

Основними обов'язками батьків є [35]:

- виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод людини;
- піклуватися про здоров'я дитини;
- забезпечувати здобуття освіти;
- створювати належні умови для розвитку;
- матеріально утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

Стаття 150 Сімейного кодексу України визначає, що батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її фізичний, духовний та моральний розвиток [35].

Крім Сімейного кодексу України, права дітей та батьків регулюються такими документами:

- Конституція України;
- Конвенція ООН про права дитини;
- Закон України «Про охорону дитинства»;
- Закон України «Про освіту».

Конституція України у статті 51 закріплює, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [19].

У сучасних умовах особливої актуальності набуває концепція відповідального батьківства. Вона передбачає свідоме ставлення до народження дитини, готовність до виконання батьківських обов'язків, створення сприятливих умов для розвитку дитини та забезпечення її прав.

Відповідальне батьківство включає [19]:

- психологічну готовність до виховання дитини;
- емоційну підтримку;
- участь у житті дитини;
- дотримання прав дитини;
- співпрацю між батьками у процесі виховання.

Важливою проблемою сучасного суспільства є недостатній рівень батьківської компетентності, що може негативно впливати на розвиток дитини. Саме тому значна увага приділяється підготовці молоді до сімейного життя, розвитку педагогічної культури батьків та популяризації сімейних цінностей.

Отже, батьківство є складним соціальним, психологічним і правовим явищем, що відіграє важливу роль у розвитку особистості та суспільства. Воно охоплює не лише біологічний аспект народження дитини, але й систему відповідальності, виховання, турботи та правових відносин між батьками й дітьми.

Сучасне розуміння батьківства ґрунтується на принципах відповідальності, партнерства та поваги до прав дитини. Законодавство України забезпечує правовий захист батьківства, визначає права та обов'язки батьків і спрямоване на забезпечення гармонійного розвитку дитини.

Формування відповідального батьківства є важливим завданням сучасного суспільства, оскільки саме сім'я та батьки створюють основу для розвитку майбутнього покоління.

У сучасній психологічній науці проблема батьківських моделей поведінки є однією з найбільш актуальних у межах дослідження дитячо-батьківських взаємин. Науковці наголошують, що саме стиль взаємодії батьків із дитиною значною мірою впливає на формування її емоційної стабільності, самооцінки, рівня тривожності, здатності до саморегуляції та соціальної адаптації. Особливо важливого значення набуває дослідження батьківських моделей поведінки в умовах сучасних соціальних змін, коли трансформуються сімейні ролі, змінюються підходи до виховання дітей та зростає психоемоційне навантаження на сім'ю.

Поняття «батьківські моделі поведінки» у психології трактується як сукупність стійких способів взаємодії батьків із дитиною, які проявляються у виховних установках, емоційному ставленні, способах контролю, підтримки, комунікації та реагування на поведінку дитини. Батьківська поведінка формується під впливом особистісних характеристик батьків, їхнього життєвого досвіду, особливостей сімейного виховання у власному дитинстві, соціокультурних умов та системи цінностей [1, с. 3-9].

На думку В. Вакар, сімейне виховання є основою формування особистості дитини, а емоційна атмосфера сім'ї безпосередньо впливає на її психічний розвиток. Дослідник наголошував, що саме через взаємодію з батьками дитина засвоює перші моральні норми та формує ставлення до себе й навколишнього світу [6, с. 13].

Н. Компанець підкреслював важливість емоційного контакту між батьками та дитиною, зазначаючи, що гармонійні сімейні взаємини сприяють формуванню емоційної рівноваженості та позитивної самооцінки [18, с. 29].

Вагомий внесок у дослідження проблеми батьківської поведінки здійснили зарубіжні вчені. Зокрема, Дж. Боулбі у своїй теорії прив'язаності довів, що характер емоційного зв'язку між дитиною та батьками є визначальним фактором психоемоційного розвитку особистості. На думку вченого, стабільний емоційний контакт із батьками забезпечує дитині відчуття безпеки та сприяє формуванню довіри до світу [46, с. 109]. М.

Ейнсворт, розвиваючи ідеї Дж. Боулбі, виділила основні типи прив'язаності дитини до батьків: надійну, тривожно-амбівалентну, уникаючу та дезорганізовану. Дослідниця встановила, що тип прив'язаності безпосередньо залежить від особливостей батьківської поведінки та емоційної чутливості батьків [46, с. 89].

У сучасній психології поняття батьківських моделей поведінки тісно пов'язане з поняттям стилю сімейного виховання. Найбільш поширеною є класифікація стилів виховання, запропонована Д. Баумрінд. У межах своїх досліджень учена виокремила три основні стилі батьківської поведінки: авторитарний, демократичний та ліберальний [45, с. 43-88]. Згодом дослідники доповнили цю класифікацію ще одним стилем - індиферентним.

Авторитарний стиль виховання характеризується високим рівнем контролю з боку батьків, жорсткою системою вимог, суворою дисципліною та недостатнім рівнем емоційної підтримки. Батьки, які дотримуються авторитарної моделі поведінки, схильні вимагати беззаперечного підкорення, часто використовують покарання та обмежують самостійність дитини. У таких сім'ях домінує одностороння комунікація, де думка дитини не враховується або знецінюється.

Психологи зазначають, що авторитарний стиль виховання може негативно впливати на емоційний розвиток дитини. Діти, які виховуються в умовах надмірного контролю та емоційної холодності, часто демонструють підвищений рівень тривожності, невпевненість у собі, труднощі у вираженні емоцій та низький рівень емоційної саморегуляції. Крім того, у таких дітей можуть формуватися агресивні тенденції або, навпаки, надмірна пасивність та залежність від думки дорослих [3, с. 90].

Демократичний стиль виховання вважається найбільш сприятливим для гармонійного розвитку особистості дитини. Він характеризується поєднанням помірного контролю та емоційної підтримки. Батьки, які дотримуються демократичної моделі поведінки, враховують потреби та

інтереси дитини, підтримують її самостійність, заохочують до відкритого спілкування та конструктивного вирішення конфліктів.

У сім'ях із демократичним стилем виховання формується позитивний психологічний клімат, заснований на взаємоповазі, довірі та емоційній підтримці. Діти, які виховуються в таких умовах, зазвичай характеризуються адекватною самооцінкою, високим рівнем соціальної адаптації, емоційною стійкістю та здатністю до самоконтролю. Вони легше встановлюють міжособистісні контакти, краще справляються зі стресовими ситуаціями та демонструють високий рівень емпатії [3, с. 103].

Ліберальний стиль виховання характеризується мінімальним рівнем контролю з боку батьків та надмірною свободою для дитини. Батьки, які дотримуються такої моделі поведінки, часто уникають встановлення чітких правил і вимог, рідко застосовують покарання та прагнуть уникати конфліктів із дитиною. У деяких випадках ліберальний стиль супроводжується високим рівнем емоційної підтримки, однак недостатньою структурованістю виховного процесу.

Наслідком такого стилю виховання може бути недостатній розвиток самодисципліни, труднощі у дотриманні соціальних норм та низький рівень відповідальності. Діти можуть проявляти імпульсивність, емоційну нестійкість та труднощі у взаємодії з оточенням. Водночас надмірна поблажливість батьків інколи призводить до формування егоцентричних рис особистості [4, с. 91].

Індиферентний стиль виховання є одним із найбільш несприятливих для психоемоційного розвитку дитини. Для нього характерні емоційна відстороненість батьків, низький рівень контролю та недостатня залученість у життя дитини. Батьки можуть ігнорувати емоційні потреби дитини, не проявляти зацікавленості її переживаннями, навчанням чи соціальними контактами.

Дослідники підкреслюють, що діти, які зростають у сім'ях з індиферентним стилем виховання, часто мають труднощі з формуванням

самооцінки, демонструють емоційну нестабільність, підвищену тривожність та проблеми у соціальній адаптації. Відсутність емоційної підтримки може негативно позначатися на формуванні базового відчуття безпеки та довіри до світу [5, с. 137].

Окрім класифікації Д. Баумрінд, у психології існують й інші підходи до типології батьківських моделей поведінки. Зокрема, у працях Е. Шефера та Р. Белла батьківська поведінка аналізується через два основні виміри: емоційне ставлення до дитини та рівень контролю. Поєднання цих характеристик формує різні типи взаємодії між батьками та дитиною [45, с. 43-88].

Емоційне ставлення батьків до дитини є важливою психологічною характеристикою батьківської поведінки. Воно проявляється у рівні прийняття дитини, емоційної підтримки, здатності до емпатії та готовності враховувати її потреби. Позитивне емоційне ставлення сприяє формуванню у дитини почуття власної цінності, емоційної безпеки та довіри до оточення.

Негативне або суперечливе емоційне ставлення батьків може стати причиною формування внутрішньої тривожності, невпевненості та труднощів у міжособистісних стосунках. Діти, які постійно стикаються з критикою, емоційним відторгненням або байдужістю, часто мають занижену самооцінку та труднощі у вираженні власних емоцій [5, с. 99].

Важливим компонентом батьківської поведінки є також рівень психологічного контролю. Психологічний контроль передбачає вплив батьків на емоційний стан дитини через маніпуляції, нав'язування почуття провини, обмеження емоційної автономії або надмірну опіку. Надмірний психологічний контроль може перешкоджати формуванню самостійності, емоційної зрілості та здатності до саморегуляції.

Водночас поведінковий контроль, який проявляється у встановленні чітких правил та меж поведінки, за умови поєднання з емоційною підтримкою може позитивно впливати на розвиток відповідальності та самодисципліни дитини. Таким чином, важливе значення має не лише рівень контролю, а й спосіб його реалізації у взаємодії з дитиною [7, с. 105].

Суттєвий вплив на формування батьківських моделей поведінки мають соціально-культурні чинники. Особливості виховання дітей значною мірою залежать від суспільних норм, традицій, рівня освіти батьків, матеріального становища сім'ї та психологічної культури батьківства. У сучасному суспільстві спостерігається поступовий перехід від авторитарних моделей виховання до більш демократичних та партнерських форм взаємодії з дітьми.

На формування батьківської поведінки також впливають індивідуально-психологічні особливості батьків. Рівень емоційної зрілості, здатність до саморегуляції, комунікативні навички та досвід власного сімейного виховання визначають особливості взаємодії з дитиною. Нерідко батьки несвідомо відтворюють моделі поведінки, які були характерними для їхньої батьківської сім'ї.

У сучасних дослідженнях значна увага приділяється феномену усвідомленого батьківства. Усвідомлене батьківство передбачає емоційну залученість батьків у життя дитини, здатність до рефлексії власної поведінки, врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини. Такий підхід сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в сім'ї та гармонійному розвитку особистості дитини [8, с. 67].

Особливо важливе значення батьківські моделі поведінки мають у молодшому шкільному віці. У цей період дитина активно адаптується до нових соціальних умов, формується її самооцінка, розвиваються навички емоційної саморегуляції та міжособистісної взаємодії. Підтримка батьків, емоційна стабільність сімейного середовища та конструктивні моделі поведінки сприяють успішній адаптації дитини до шкільного життя та формуванню позитивного ставлення до себе.

Натомість конфліктні взаємини в сім'ї, надмірний контроль, емоційна холодність або байдужість можуть стати чинниками виникнення емоційних труднощів у дітей молодшого шкільного віку. У таких дітей часто спостерігається підвищена тривожність, невпевненість у собі, труднощі у спілкуванні з однолітками та низька стресостійкість.

Таким чином, батьківські моделі поведінки є важливим чинником психоемоційного розвитку дитини. Вони визначають особливості формування емоційної сфери, самооцінки, поведінкових реакцій та соціальної адаптації дітей. Аналіз наукових підходів до розуміння батьківської поведінки дозволяє зробити висновок, що найбільш сприятливими для гармонійного розвитку особистості є моделі виховання, засновані на довірі та повазі.

1.2. Психологічні особливості емоційного розвитку дітей

Емоційний розвиток дитини є одним із найважливіших напрямів психічного розвитку особистості, оскільки саме емоції визначають характер взаємодії людини з навколишнім світом, впливають на поведінку, спілкування, самооцінку та процес соціалізації. У дитячому віці емоційна сфера формується особливо інтенсивно, адже дитина поступово навчається розпізнавати власні емоції, виражати почуття, контролювати емоційні реакції та встановлювати емоційні контакти з іншими людьми. Від особливостей емоційного розвитку значною мірою залежить психічне благополуччя дитини, її адаптація до соціального середовища та подальший особистісний розвиток.

У сучасній психології емоційний розвиток розглядається як складний і багатогранний процес формування емоційної сфери особистості, який охоплює розвиток емоційних переживань, емоційної чутливості, здатності до емоційної саморегуляції, емпатії та емоційного інтелекту. На думку С. Максименко, емоції є важливим компонентом психічного розвитку дитини та формуються у процесі взаємодії із соціальним середовищем. Учений підкреслював, що розвиток емоцій тісно пов'язаний із розвитком мислення, мовлення та міжособистісного спілкування [22, с. 40].

Н. Компанець зазначала, що емоційний розвиток дитини відбувається під впливом виховання, навчання та характеру взаємин із дорослими. Саме

через спілкування з батьками дитина засвоює способи вираження емоцій, навчається контролювати власні переживання та формує емоційне ставлення до себе й навколишнього світу [18, с. 40]. О. Вовчик-Блакитна наголошував, що емоційна сфера є основою морального розвитку особистості, а позитивний емоційний досвід сприяє формуванню гуманних міжособистісних стосунків [7, с. 73].

У психологічній науці емоції визначаються як особлива форма психічного відображення дійсності, яка проявляється у переживанні людиною свого ставлення до навколишнього світу, інших людей та самої себе. Емоції виконують важливі функції у житті людини: сигнальну, регулятивну, мотиваційну, комунікативну та адаптивну. Саме завдяки емоціям дитина оцінює події та ситуації, формує ставлення до оточення й регулює власну поведінку [4, с. 45-53].

Емоції — це особлива форма психічного відображення дійсності, яка проявляється у переживанні людиною свого ставлення до навколишнього світу, інших людей, подій або самої себе. Емоції відображають значущість певних явищ для особистості та виконують регулятивну функцію поведінки. Вони можуть бути позитивними або негативними, короточасними чи тривалими, простими або складними [9, с. 91].

Емоційний стан — це відносно стійке психічне переживання, яке характеризує загальний рівень емоційної активності людини у певний період часу. До емоційних станів належать настрій, афект, стрес, тривога, фрустрація, емоційне напруження тощо. Емоційний стан значною мірою впливає на поведінку дитини, її пізнавальну діяльність, спілкування та соціальну адаптацію [9, с. 127].

Емоційний розвиток — це процес формування, ускладнення та вдосконалення емоційної сфери особистості, який включає розвиток здатності розпізнавати, переживати, виражати та контролювати власні емоції, а також розуміти емоційні стани інших людей. Емоційний розвиток дитини

залежить від біологічних чинників, особливостей виховання, сімейного середовища, соціального оточення та індивідуального досвіду [11, с. 231].

Ознайомимось детальніше з етапами формування емоційного розвитку дитини від народження до 10 років.

1. Емоційний розвиток дитини від народження до 1 року. Перший рік життя є основою формування емоційної сфери дитини. У новонародженого емоції мають переважно біологічний характер і пов'язані із задоволенням або незадоволенням фізіологічних потреб. Основними проявами емоцій у цей період є плач, крик, рухова активність та мімічні реакції.

У перші місяці життя дитина реагує на комфорт або дискомфорт. Поступово з'являються перші позитивні емоції — усмішка, пожвавлення при появі матері, реакція на голос та дотики близьких людей. Приблизно у 2–3 місяці виникає так званий «комплекс пожвавлення» — емоційна реакція на спілкування з дорослим [17, с. 89].

У другому півріччі життя емоції стають більш диференційованими. Дитина починає виражати радість, страх, невдоволення, інтерес. Формується емоційна прив'язаність до батьків, особливо до матері. Саме у цей період закладається базове відчуття безпеки та довіри до світу.

Наприкінці першого року життя дитина починає розуміти емоції дорослих, реагувати на інтонацію голосу та емоційний стан оточення.

2. Емоційний розвиток дитини від 1 до 3 років. Ранній вік характеризується активним розвитком емоційної сфери та формуванням перших елементів самосвідомості. У цей період дитина починає усвідомлювати власні бажання, прагне до самостійності та проявляє емоційну реакцію на обмеження з боку дорослих.

Емоції у дітей раннього віку є дуже яскравими, безпосередніми та нестійкими. Дитина легко переходить від радості до плачу або гніву. Часто виникають афективні реакції, пов'язані з неможливістю задовольнити певне бажання [18, с. 26].

У віці близько двох років починає формуватися здатність до співпереживання. Дитина може реагувати на емоції інших людей, намагатися заспокоїти або підтримати близьких. Водночас з'являються перші прояви сорому, образи, ревнощів та гордості.

Важливим етапом є формування емоційної прихильності до батьків та значущих дорослих. Саме у цей період закладаються основи майбутніх міжособистісних стосунків.

3. Емоційний розвиток дитини дошкільного віку (3–6 років). Дошкільний вік є надзвичайно важливим періодом розвитку емоційної сфери. У цей час емоції дитини стають більш усвідомленими, складними та соціально зумовленими.

Дитина починає краще розуміти власні переживання та емоції інших людей. Формується здатність контролювати емоційні прояви відповідно до соціальних норм поведінки. Значно розширюється спектр емоційних переживань: виникають почуття провини, відповідальності, співчуття, дружби, прихильності [23, с. 167].

У дошкільному віці велике значення має сюжетно-рольова гра, через яку дитина навчається виражати емоції, розуміти почуття інших людей та засвоювати соціальні ролі. Гра сприяє розвитку емпатії та емоційного самоконтролю.

Особливого значення набуває спілкування з однолітками. Дитина вчиться встановлювати дружні стосунки, вирішувати конфлікти, співпрацювати та враховувати інтереси інших.

У старшому дошкільному віці зростає здатність до довільного регулювання поведінки та емоцій. Дитина вже може приховувати певні емоційні реакції, стримувати імпульсивні прояви та контролювати свою поведінку відповідно до вимог дорослих.

4. Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку (6–10 років). Молодший шкільний вік характеризується значними змінами в емоційному

розвитку дитини, пов'язаними зі вступом до школи та розширенням соціального середовища.

У цей період емоції стають більш стійкими, усвідомленими та керованими. Дитина починає краще розуміти причини власних переживань та емоцій інших людей. Формується здатність до самооцінки та рефлексії [23, с. 218].

Важливу роль у розвитку емоційної сфери відіграє навчальна діяльність. Успіхи або невдачі у навчанні впливають на емоційний стан, рівень впевненості у собі та самооцінку дитини. Значущими стають оцінка вчителя, думка однолітків та соціальне визнання.

У молодшому шкільному віці активно розвиваються моральні почуття: відповідальність, обов'язок, справедливість, сором, гордість. Дитина починає усвідомлювати моральні норми та оцінювати власну поведінку з позиції цих норм [24, с. 114].

Поступово формується емоційна саморегуляція — здатність контролювати власні емоції, стримувати негативні переживання та конструктивно виражати почуття. Водночас діти цього віку ще потребують емоційної підтримки дорослих, оскільки їхня психіка залишається чутливою до стресів та критики.

До 10 років емоційна сфера дитини стає значно більш організованою та соціально адаптованою. Дитина вже здатна розуміти складні емоційні переживання, співпереживати іншим людям, контролювати власну поведінку та будувати міжособистісні стосунки на основі моральних норм і соціальних правил [25, с. 318].

Отже, емоційний розвиток дитини починається з раннього дитинства та проходить декілька важливих етапів. Уже в перші роки життя формуються базові емоції: радість, страх, гнів, сум, здивування. Поступово емоційна сфера ускладнюється, з'являються соціальні емоції, пов'язані зі спілкуванням і взаємодією з іншими людьми. У молодшому шкільному віці дитина починає

краще усвідомлювати власні переживання, вчиться контролювати емоційні реакції та враховувати емоційний стан інших людей.

Особливе значення у психологічному розвитку дитини має молодший шкільний вік, який охоплює період приблизно від 6 до 10 років. Цей етап характеризується суттєвими змінами у житті дитини, пов'язаними з початком навчання у школі, розширенням соціальних контактів та формуванням нової соціальної ролі школяра. У цей період емоційна сфера дитини зазнає значних змін, оскільки дитина стикається з новими вимогами, правилами поведінки та необхідністю адаптації до шкільного середовища [27, с. 123].

Для дітей молодшого шкільного віку характерна підвищена емоційна чутливість. Вони гостро реагують на оцінку дорослих, успіхи та невдачі у навчанні, взаємини з однолітками. Емоції дітей у цьому віці є достатньо яскравими, безпосередніми та нестійкими. Діти можуть швидко переходити від позитивних переживань до негативних, що пояснюється недостатньою сформованістю механізмів емоційної саморегуляції.

Однією з важливих психологічних особливостей емоційного розвитку молодших школярів є поступове формування здатності до контролю емоційних реакцій. Якщо у дошкільному віці дитина переважно відкрито виражає свої почуття, то у молодшому шкільному віці вона починає враховувати соціальні норми та правила поведінки. Дитина навчається стримувати негативні емоції, контролювати прояви агресії та адаптувати свою поведінку відповідно до вимог соціального середовища [28, с. 156].

Важливим компонентом емоційного розвитку є розвиток емпатії - здатності розуміти емоційний стан іншої людини та співпереживати їй. У молодшому шкільному віці діти поступово вчать помічати переживання інших людей, розуміти причини їхніх емоцій та адекватно реагувати на них. Розвиток емпатії сприяє формуванню гуманних взаємин, навичок співпраці та позитивної соціальної поведінки.

На емоційний розвиток дітей значною мірою впливає характер взаємин із батьками. Саме у сім'ї дитина отримує перший емоційний досвід, засвоює

способи вираження почуттів та формує уявлення про себе й навколишній світ. Позитивний психологічний клімат у сім'ї, підтримка та емоційна близькість із батьками сприяють формуванню у дитини почуття безпеки, впевненості у собі та емоційної стабільності [29, с. 99].

Натомість конфліктні взаємини в сім'ї, емоційна холодність або надмірний контроль можуть негативно позначатися на емоційному стані дитини. У таких умовах у дітей часто спостерігається підвищена тривожність, невпевненість у собі, емоційна нестійкість та труднощі у спілкуванні з іншими людьми. Негативний емоційний досвід може призводити до формування страхів, агресивної поведінки або замкненості [30, с. 78].

Важливу роль у емоційному розвитку молодших школярів відіграє шкільне середовище. Початок навчання у школі супроводжується зміною звичного способу життя, необхідністю дотримання правил та виконання навчальних вимог. Для багатьох дітей цей період є емоційно напруженим, оскільки вони стикаються з новими обов'язками, оцінюванням результатів діяльності та необхідністю встановлення взаємин з однолітками й учителями.

У процесі навчальної діяльності у дітей формуються нові емоційні переживання, пов'язані з успіхами та невдачами у навчанні. Позитивна оцінка з боку вчителя та батьків сприяє формуванню впевненості у власних силах і позитивної самооцінки. Натомість постійна критика, порівняння з іншими дітьми або завищені вимоги можуть викликати тривожність, страх помилки та емоційне напруження [30, с. 260].

У молодшому шкільному віці активно формується самооцінка дитини. Самооцінка тісно пов'язана з емоційною сферою та значною мірою залежить від ставлення дорослих і соціального оточення. Діти з адекватною самооцінкою зазвичай є більш емоційно стійкими, упевненими у собі та відкритими до спілкування. Натомість занижена самооцінка може супроводжуватися невпевненістю, страхом невдачі та труднощами у міжособистісних взаєминах [33, с. 130].

Важливим аспектом емоційного розвитку є формування емоційного інтелекту. Поняття емоційного інтелекту було детально розроблене Деніелом Гоулманом, який визначав його як здатність людини усвідомлювати власні емоції, керувати ними, розуміти почуття інших людей та ефективно взаємодіяти з оточенням. У молодшому шкільному віці закладаються основи емоційного інтелекту, а рівень його розвитку значною мірою залежить від особливостей сімейного виховання та емоційної атмосфери у сім'ї [33, с. 233].

Дослідники зазначають, що діти, які виховуються в умовах емоційної підтримки та відкритого спілкування, краще розуміють власні переживання та легше встановлюють соціальні контакти. Водночас дефіцит емоційної уваги з боку батьків може негативно впливати на розвиток емоційного інтелекту та здатності до саморегуляції.

У сучасній психології значна увага приділяється проблемі дитячої тривожності як одному з показників емоційного неблагополуччя. Молодший шкільний вік є періодом підвищеної вразливості до виникнення тривожних переживань, що пов'язано з адаптацією до навчання, новими соціальними вимогами та оцінюванням успішності. Помірний рівень тривожності є природним і може стимулювати активність дитини, однак надмірна тривожність негативно впливає на психічний стан, поведінку та навчальну діяльність [34, с. 274].

Причинами підвищеної тривожності у дітей можуть бути конфлікти у сім'ї, надмірна вимогливість батьків, емоційна нестабільність сімейного середовища, часта критика або недостатня підтримка. Тривожні діти часто характеризуються невпевненістю у собі, страхом помилки, підвищеною чутливістю до оцінки дорослих та труднощами у соціальній взаємодії.

Ще одним важливим аспектом емоційного розвитку є формування здатності до емоційної саморегуляції. Емоційна саморегуляція передбачає вміння керувати власними переживаннями, контролювати поведінку та адекватно реагувати на стресові ситуації. У молодшому шкільному віці ця

здатність лише формується, тому діти потребують підтримки з боку дорослих у процесі навчання конструктивним способом вираження емоцій [36, с. 272].

Особливе значення для емоційного розвитку має стиль спілкування дорослих із дитиною. Підтримувальне, доброзичливе та емоційно тепле спілкування сприяє формуванню позитивного емоційного досвіду. Дитина, яка відчуває прийняття та підтримку, має більше можливостей для розвитку впевненості у собі, відкритості та емоційної стабільності.

Водночас агресивне, принизливе або байдуже ставлення дорослих може негативно впливати на психоемоційний стан дитини. У таких випадках у дітей можуть формуватися почуття меншовартості, страху, емоційної невпевненості та труднощі у вираженні власних почуттів.

У сучасних умовах на емоційний розвиток дітей впливають також соціальні та інформаційні фактори. Значне емоційне навантаження створюють швидкий темп життя, інформаційна перенасиченість, використання цифрових технологій та обмеження живого спілкування. Усе це може впливати на емоційну стабільність дітей, рівень тривожності та особливості міжособистісної взаємодії [37, с. 39].

Важливим чинником гармонійного емоційного розвитку є сформованість у дитини позитивного емоційного досвіду. Позитивні емоції сприяють активності, відкритості до нового досвіду, розвитку творчості та комунікативних навичок. Саме тому важливим завданням сім'ї та школи є створення умов для емоційного благополуччя дитини, розвитку її емоційної компетентності та психологічної стійкості.

Таким чином, емоційний розвиток дітей є складним і багатограним процесом, який залежить від сукупності біологічних, психологічних та соціальних чинників. Особливе значення у цьому процесі мають сімейне середовище, характер дитячо-батьківських взаємин, стиль виховання та емоційна атмосфера у сім'ї. Молодший шкільний вік є важливим етапом формування емоційної сфери особистості, оскільки саме у цей період активно розвиваються механізми емоційної саморегуляції, емпатії, самооцінки та

емоційного інтелекту. Гармонійний емоційний розвиток дитини є необхідною умовою її успішної соціалізації, психологічного благополуччя та подальшого особистісного становлення.

1.3. Теоретичні основи впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини

Проблема впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини є однією з ключових у сучасній психологічній науці, оскільки саме сім'я виступає першим соціальним середовищем, у якому формується особистість дитини, її емоційна сфера, поведінкові установки та способи взаємодії з навколишнім світом. Характер взаємин між батьками та дитиною, особливості емоційного контакту, стиль виховання та психологічний клімат сім'ї значною мірою визначають особливості психоемоційного розвитку дитини, формування її самооцінки, рівня тривожності, емоційної стійкості та здатності до саморегуляції.

У сучасній психології проблема впливу сімейного виховання на розвиток дитини розглядається в межах різних теоретичних підходів: психоаналітичного, гуманістичного, когнітивного, поведінкового, соціокультурного та системного. Кожен із цих підходів по-своєму пояснює механізми формування емоційної сфери дитини та роль батьківських моделей поведінки у цьому процесі [4, с. 45-53].

Одним із перших наукових напрямів, який звернув увагу на значення дитячо-батьківських взаємин для психічного розвитку дитини, став психоаналіз. Засновник психоаналітичного підходу З. Фройд вважав, що особистість людини формується у ранньому дитинстві, а взаємини з батьками мають вирішальний вплив на подальший психічний розвиток. Учений наголошував, що емоційний досвід, отриманий у сім'ї, визначає особливості поведінки, міжособистісних стосунків та емоційного реагування людини у майбутньому [6, с. 13-26].

Послідовники психоаналізу також приділяли значну увагу ролі сім'ї у розвитку дитини. Зокрема, А. Фройд підкреслювала значення емоційної підтримки батьків для формування почуття безпеки та психологічної стабільності дитини [7, с. 92]. Е. Еріксон у межах своєї психосоціальної теорії розвитку особистості зазначав, що саме у ранньому дитинстві формується базова довіра або недовіра до світу залежно від характеру взаємодії з батьками. Якщо дитина отримує достатньо любові, підтримки та емоційного тепла, у неї формується почуття безпеки, впевненості та позитивне ставлення до себе й оточення [48, с. 213].

Важливе місце у дослідженні впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини займає теорія прив'язаності Дж. Боулбі. Учений довів, що емоційний зв'язок між дитиною та батьками є базовою потребою людини та основою її психічного розвитку. На думку Дж. Боулбі, стабільна емоційна прив'язаність до батьків забезпечує дитині відчуття захищеності та сприяє формуванню позитивної моделі взаємодії зі світом [46, с. 218].

Розвиваючи ідеї Дж. Боулбі, М. Ейнсворт виокремила основні типи прив'язаності: надійну, тривожно-амбівалентну, уникаючу та дезорганізовану. Надійна прив'язаність формується в умовах емоційної чутливості та підтримки з боку батьків. Діти з таким типом прив'язаності зазвичай є більш емоційно стабільними, впевненими у собі та здатними до конструктивної соціальної взаємодії [46, с. 309].

Натомість нестабільні типи прив'язаності часто формуються у сім'ях, де батьки є емоційно холодними, непослідовними або надмірно контролюючими. У таких дітей можуть виникати труднощі у вираженні емоцій, підвищена тривожність, страх відторгнення та проблеми у міжособистісних взаєминах. Таким чином, теорія прив'язаності підкреслює важливість емоційної близькості та стабільності сімейного середовища для гармонійного розвитку дитини.

Психоаналітичний напрям став одним із перших у психології, який акцентував увагу на визначальній ролі раннього дитячого досвіду та сімейних взаємин у формуванні особистості. Засновник психоаналізу Зигмунд Фройд вважав, що саме ранні стосунки дитини з батьками формують основу психічного життя людини.

У межах психоаналізу емоційний розвиток дитини розглядається як процес поступового формування внутрішнього світу особистості через переживання задоволення, безпеки, любові або, навпаки, страху та фрустрації. Особливе значення надавалося взаєминам дитини з матір'ю, оскільки саме мати забезпечує первинний емоційний контакт і задоволення базових потреб.

Фройд наголошував, що надмірна суворість, емоційна холодність або нестача уваги з боку батьків можуть спричиняти внутрішні конфлікти, тривожність і невротичні прояви. Якщо дитина постійно відчуває страх покарання або емоційне неприйняття, це впливає на формування її самооцінки та ставлення до світу [8, с. 146].

Подальший розвиток психоаналітичних ідей представили Анна Фройд, Мелані Кляйн та Ерік Еріксон. Еріксон особливу увагу приділяв формуванню базової довіри до світу в перший рік життя. Якщо батьки забезпечують дитині емоційну підтримку, турботу та стабільність, у неї формується почуття безпеки. У протилежному випадку виникає недовіра, тривожність і невпевненість у собі [15, с. 113].

Мелані Кляйн підкреслювала значення ранніх емоційних переживань та несвідомих страхів дитини. Вона вважала, що емоційний стан матері та її ставлення до дитини безпосередньо впливають на психічний розвиток немовляти [15, с. 187].

Таким чином, психоаналітичний підхід розглядає батьківську поведінку як ключовий чинник формування внутрішнього емоційного світу дитини та її майбутнього психічного здоров'я.

Одним із найбільш впливових напрямів у дослідженні дитячо-батьківських взаємин стала теорія прив'язаності, розроблена Джоном Боулбі та Мері Ейнсворт [18, с. 31].

Ця теорія базується на ідеї, що емоційний зв'язок між дитиною та батьками є природною біологічною потребою. Основне завдання прив'язаності полягає у забезпеченні безпеки та психологічного захисту дитини.

Боулбі вважав, що якість ранніх стосунків із батьками формує так звану «внутрішню модель світу» — систему уявлень дитини про себе, інших людей та міжособистісні взаємини. Якщо дитина отримує достатньо любові, підтримки та емоційної чутливості, формується надійна прив'язаність.

Діти з надійним типом прив'язаності зазвичай [21, с. 2071]:

- мають високий рівень емоційної стабільності;
- легко встановлюють соціальні контакти;
- краще справляються зі стресом;
- демонструють вищий рівень самооцінки;
- здатні до емпатії та емоційної близькості.

Натомість непослідовна або емоційно холодна поведінка батьків може формувати ненадійну прив'язаність. У таких дітей часто виникають [21, с. 2083]:

- підвищена тривожність;
- страх відторгнення;
- емоційна нестабільність;
- труднощі у довірливих стосунках;
- агресивність або емоційна замкнутість.

Мері Ейнсворт виділила кілька типів прив'язаності: надійну, тривожно-амбівалентну, унікальну та дезорганізовану. Кожен із цих типів формується залежно від особливостей батьківської поведінки та емоційного контакту з дитиною.

Теорія прив'язаності має важливе практичне значення, оскільки пояснює, чому ранній емоційний досвід впливає на подальші стосунки людини, її здатність до довіри та психологічну стійкість.

Представники біхевіоризму розглядали емоційний розвиток як результат навчання та зовнішнього впливу середовища. Основна увага приділялася поведінковим реакціям та механізмам підкріплення.

Джон Уотсон вважав, що більшість емоцій формується у процесі виховання. Він наголошував, що поведінка дитини залежить від реакцій дорослих та умов середовища. На його думку, навіть страхи можуть бути сформовані через негативний досвід або неправильне виховання [26, с. 267].

Б. Скіннер розвинув ідеї оперантного навчання та підкреслював роль винагороди й покарання у формуванні поведінки. Якщо батьки позитивно підкріплюють бажані емоційні реакції дитини, вони закріплюються та стають частиною її поведінки [31, с. 86].

Наприклад, коли батьки підтримують дитину, допомагають їй висловлювати емоції словами та спокійно реагують на труднощі, у дитини формується здатність до емоційного самоконтролю.

Однак жорсткі покарання, крик, приниження або ігнорування емоцій можуть спричиняти [31, с. 189]:

- розвиток страху;
- агресивну поведінку;
- емоційне пригнічення;
- труднощі у вираженні почуттів.

Біхевіористичний підхід також підкреслює роль наслідування. Дитина копіює емоційні реакції дорослих, переймає моделі поведінки та способи реагування на стресові ситуації.

Гуманістична психологія розглядає дитину як унікальну особистість, здатну до саморозвитку та самореалізації. Представники цього напрямку наголошували на важливості любові, підтримки та психологічної безпеки.

Карл Роджерс вважав, що ключовою умовою гармонійного емоційного розвитку є безумовне позитивне прийняття дитини. Це означає, що дитина повинна відчувати любов та підтримку незалежно від своїх успіхів, поведінки чи помилок [32, с. 219].

Якщо батьки приймають дитину лише за певних умов — наприклад, за слухняність або високі досягнення — формується так звана «умовна самоцінність». У майбутньому це може призводити до [32, с. 318]:

- внутрішньої невпевненості;
- страху невдач;
- залежності від чужої оцінки;
- емоційної напруги.

Абрахам Маслоу у своїй теорії потреб наголошував, що потреба у любові та належності є однією з базових людських потреб. Її незадоволення негативно впливає на психічний розвиток дитини та формування особистості [36, с. 376].

Гуманістичний підхід акцентує увагу на емоційній підтримці, розвитку самоповаги та створенні атмосфери довіри у сім'ї.

Когнітивна психологія розглядає емоції у взаємозв'язку з мисленням, пізнанням та процесом усвідомлення. Представники цього напрямку вважали, що емоційний розвиток залежить від того, як дитина інтерпретує події та взаємини з іншими людьми.

Жан Піаже підкреслював, що розвиток емоційної сфери тісно пов'язаний із розвитком інтелекту. У процесі дорослішання дитина поступово вчиться розуміти причини своїх емоцій та емоцій інших людей [36, с. 390].

Когнітивний підхід підкреслює важливість емоційного навчання у сім'ї. Батьки, які допомагають дитині [37, с. 39-44]:

- називати свої почуття;
- аналізувати переживання;
- шукати способи вирішення конфліктів;

- усвідомлювати емоційний стан інших людей,
- сприяють розвитку емоційного інтелекту та психологічної зрілості.

Сучасна сімейна психологія розглядає сім'ю як єдину систему, у якій усі члени взаємопов'язані між собою. Поведінка одного члена сім'ї впливає на емоційний стан інших.

У межах системного підходу велике значення надається [38, с. 155-158]:

- сімейним ролям;
- стилям спілкування;
- емоційному клімату;
- рівню конфліктності;
- психологічним межам у сім'ї.

Якщо у сім'ї панує атмосфера підтримки та взаєморозуміння, дитина отримує позитивний емоційний досвід. У конфліктних сім'ях часто спостерігається підвищений рівень тривожності, емоційної нестабільності та психологічного напруження у дітей.

Системний підхід також розглядає міжпоколіннєву передачу моделей поведінки. Батьки часто несвідомо відтворюють ті способи виховання, які були характерні для їхньої власної сім'ї.

У сучасній психології дедалі більшого значення набуває концепція позитивного батьківства. Вона ґрунтується на принципах гуманізму, поваги до особистості дитини та розвитку емоційної компетентності.

Позитивне батьківство передбачає [39, с. 205]:

- емоційну підтримку;
- активне слухання;
- повагу до почуттів дитини;
- ненасильницьке спілкування;
- розвиток емоційного інтелекту;
- конструктивне вирішення конфліктів.

Сучасні дослідження підтверджують, що позитивна взаємодія між батьками та дитиною сприяє [39, с. 211]:

- формуванню психологічної стійкості;
- розвитку саморегуляції;
- підвищенню самооцінки;
- успішній соціалізації;
- зниженню рівня тривожності.

Водночас негативні або деструктивні моделі виховання можуть мати довготривалий вплив на психічне здоров'я дитини та її здатність до побудови здорових міжособистісних стосунків у дорослому житті.

Отже, різні психологічні підходи по-різному пояснюють механізми впливу батьківської поведінки на емоційний розвиток дитини, однак усі вони визнають визначальну роль сімейного середовища у формуванні особистості.

Психоаналіз акцентує увагу на ранньому емоційному досвіді та внутрішніх конфліктах, теорія прив'язаності — на значенні емоційного зв'язку між дитиною та батьками, біхевіоризм — на механізмах навчання та підкріплення, гуманістична психологія — на безумовному прийнятті й підтримці, а когнітивний підхід — на розвитку емоційного усвідомлення та саморегуляції [40, с. 199].

Комплексне розуміння цих підходів дозволяє глибше усвідомити значення батьківської поведінки для емоційного благополуччя дитини та необхідність створення сприятливого психологічного середовища у сім'ї.

Значний внесок у дослідження батьківських моделей поведінки зробила Д. Баумрінд, яка розробила класифікацію стилів сімейного виховання. У своїх дослідженнях вона довела, що особливості батьківської поведінки безпосередньо впливають на формування емоційної сфери дитини. Учена виділила три основні стилі виховання: авторитарний, демократичний та ліберальний, а пізніше до них було додано індіферентний стиль [45, с. 43-88].

Авторитарний стиль характеризується високим рівнем контролю, жорсткою дисципліною та недостатньою емоційною підтримкою. У сім'ях із таким стилем виховання батьки вимагають беззаперечного підкорення, часто використовують покарання та не враховують емоційні потреби дитини. Дослідження показують, що діти, які виховуються в умовах авторитарного стилю, часто мають підвищений рівень тривожності, невпевненість у собі та труднощі у вираженні емоцій.

Демократичний стиль виховання поєднує помірний контроль із високим рівнем емоційної підтримки. Батьки враховують думку дитини, підтримують її самостійність, відкрито спілкуються та допомагають конструктивно вирішувати конфлікти. Саме цей стиль виховання вважається найбільш сприятливим для гармонійного емоційного розвитку дитини, оскільки сприяє формуванню позитивної самооцінки, емоційної стійкості та здатності до саморегуляції.

Ліберальний стиль виховання характеризується надмірною поблажливістю та низьким рівнем контролю. Батьки часто уникають встановлення чітких правил і меж поведінки, що може негативно впливати на формування відповідальності та самодисципліни дитини. Індиферентний стиль виховання є найбільш несприятливим, оскільки поєднує низький рівень контролю та емоційної залученості. Діти, які зростають у таких умовах, нерідко відчують емоційну ізоляцію, труднощі у спілкуванні та низький рівень психологічної захищеності.

У межах гуманістичної психології значний внесок у вивчення впливу батьківських моделей поведінки на розвиток особистості зробив К. Роджерс. Учений підкреслював, що для гармонійного розвитку дитини необхідними є безумовне прийняття, емоційна підтримка та повага до особистості дитини. На думку К. Роджерса, саме атмосфера любові та прийняття сприяє формуванню позитивної самооцінки та психологічного благополуччя [50, с. 356].

Гуманістичний підхід акцентує увагу на важливості емоційного контакту між батьками та дитиною. Якщо дитина відчуває підтримку, розуміння та прийняття з боку батьків, вона має більше можливостей для розвитку впевненості у собі, емоційної стабільності та здатності до самовираження. Натомість емоційне відторгнення або постійна критика можуть призводити до формування внутрішньої тривожності та невпевненості [40, с. 208].

У соціокультурній теорії емоційний розвиток дитини розглядається як результат взаємодії із соціальним середовищем. Учений наголошував, що розвиток психіки дитини відбувається через спілкування та спільну діяльність із дорослими. Батьки виступають головними посередниками між дитиною та соціальним світом, передаючи їй способи емоційного реагування, соціальні норми та моделі поведінки [41, с. 38].

Важливим теоретичним підґрунтям дослідження впливу батьківських моделей поведінки є системний підхід до вивчення сім'ї. У межах цього підходу сім'я розглядається як цілісна система, у якій поведінка кожного члена впливає на функціонування всієї сімейної структури. Взаємини між батьками, особливості комунікації, рівень конфліктності та емоційний клімат сім'ї визначають умови розвитку дитини.

Системний підхід підкреслює, що емоційний розвиток дитини залежить не лише від індивідуальних особливостей батьків, а й від загальної атмосфери у сім'ї. Напружені стосунки між батьками, постійні конфлікти або емоційна нестабільність сімейного середовища можуть негативно впливати на психологічний стан дитини та формування її емоційної сфери [41, с. 44].

Сучасні дослідження свідчать, що важливим чинником емоційного розвитку є рівень емоційної компетентності батьків. Емоційно зрілі батьки здатні краще розуміти почуття дитини, підтримувати її у складних ситуаціях та навчати конструктивних способів вираження емоцій. Такі батьки створюють безпечне емоційне середовище, у якому дитина може відкрито висловлювати свої переживання та отримувати підтримку.

Натомість емоційна незрілість батьків, труднощі у контролі власних емоцій або агресивні способи реагування можуть негативно позначатися на психоемоційному розвитку дитини. Діти часто переймають моделі емоційної поведінки батьків, наслідуючи їхні способи реагування на стрес, конфлікти та життєві труднощі [42, с. 196].

Особливого значення проблема впливу батьківських моделей поведінки набуває у молодшому шкільному віці. У цей період дитина активно адаптується до нових соціальних умов, формується її самооцінка, зростає потреба у підтримці та схваленні з боку дорослих. Саме в молодшому шкільному віці батьківська підтримка відіграє важливу роль у формуванні емоційної стійкості та позитивного ставлення до себе.

Дослідження показують, що діти, які виховуються у сім'ях із позитивним психологічним кліматом, краще адаптуються до навчання, мають вищий рівень емоційної стабільності та рідше демонструють поведінкові труднощі. Натомість надмірна критика, жорсткий контроль або емоційна байдужість можуть призводити до формування тривожності, страху невдачі та труднощів у міжособистісній взаємодії [42, с. 200].

У сучасній психології все більшої актуальності набуває поняття емоційного інтелекту, розвиток якого значною мірою залежить від сімейного виховання. Батьки, які підтримують відкриту емоційну комунікацію, допомагають дитині усвідомлювати та виражати власні почуття, сприяють розвитку її емоційної компетентності та здатності до саморегуляції [42, с. 205].

Таким чином, аналіз теоретичних підходів до проблеми впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини дозволяє зробити висновок, що сімейне середовище є одним із провідних чинників формування емоційної сфери особистості. Емоційна підтримка, стиль виховання, характер дитячо-батьківських взаємин та психологічний клімат сім'ї безпосередньо впливають на розвиток самооцінки, емоційної стабільності, рівня тривожності та здатності дитини до соціальної адаптації.

Найбільш сприятливими для гармонійного емоційного розвитку є моделі батьківської поведінки, засновані на прийнятті, підтримці, взаємоповазі та конструктивній взаємодії з дитиною.

Висновки до першого розділу.

У першому розділі дипломної роботи здійснено теоретичний аналіз проблеми впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Узагальнення наукових джерел дозволило розкрити основні підходи до розуміння зазначеної проблематики та визначити ключові психологічні закономірності досліджуваного явища.

Нами було встановлено, що батьківські моделі поведінки є складною системою стійких способів взаємодії батьків із дитиною, які включають емоційне ставлення, стиль виховання, рівень контролю та особливості комунікації. На основі аналізу наукових підходів (Д. Баумрінд, Дж. Боулбі, М. Ейнсворт та ін.) виокремлено основні типи батьківської поведінки: авторитарний, демократичний, ліберальний та індіферентний. Показано, що найбільш сприятливим для розвитку дитини є демократичний стиль виховання, який поєднує емоційну підтримку з адекватним рівнем контролю, тоді як авторитарний та індіферентний стилі можуть негативно впливати на емоційний розвиток дитини.

Ми розкрили психологічні особливості емоційного розвитку дітей, зокрема молодшого шкільного віку. Встановлено, що емоційний розвиток є складним процесом формування емоційної сфери особистості, який включає розвиток емоційної чутливості, здатності до розпізнавання та вираження емоцій, формування емпатії, самооцінки та емоційної саморегуляції. Підкреслено, що молодший шкільний вік є важливим етапом становлення емоційної сфери дитини, оскільки саме в цей період відбувається активна соціалізація, формування нових емоційних переживань, пов'язаних із навчальною діяльністю та взаємодією з однолітками. Значну роль у цьому процесі відіграють сім'я та школа як основні соціальні середовища розвитку дитини.

Також було проаналізовано теоретичні основи впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини. Розглянуто основні наукові підходи (психоаналітичний, теорія прив'язаності, гуманістичний, соціокультурний та системний), які пояснюють механізми формування емоційної сфери дитини під впливом сімейного виховання. Встановлено, що емоційний розвиток дитини безпосередньо залежить від характеру дитячо-батьківських взаємин, рівня емоційної підтримки, стилю виховання та психологічного клімату в сім'ї. Підкреслено, що батьки виступають головними моделями емоційної поведінки для дитини, яка засвоює способи реагування, регуляції емоцій та взаємодії з іншими людьми через наслідування та соціальний досвід.

Отже, теоретичний аналіз засвідчив, що батьківські моделі поведінки є одним із ключових чинників формування емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Емоційна підтримка, прийняття та конструктивна взаємодія в сім'ї сприяють формуванню емоційної стабільності, адекватної самооцінки та високого рівня соціальної адаптації дитини. Водночас негативні стилі виховання можуть призводити до емоційної нестабільності, підвищеної тривожності та труднощів у міжособистісній взаємодії.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ НА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

2.1. Організація, методи та методики емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження було спрямоване на вивчення впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Дослідження проводилося з використанням комплексного психодіагностичного підходу, що дозволяє поєднати дані, отримані як від дорослих респондентів (батьків), так і від дітей.

У дослідженні взяли участь 30 сімей, у яких виховуються діти різного віку. Загальна характеристика вибірки є наступною:

1. За кількістю дітей у сім'ї:
 - 20 сімей - з однією дитиною;
 - 6 сімей - з двома дітьми;

4 сім'ї - з трьома і більше дітьми.

2. За структурою сім'ї:

22 сім'ї - повні (присутні обидва батьки);

8 сімей - неповні (дитину виховує одна мати).

Таким чином, у дослідженні взяли участь 52 дорослих респонденти, з них:

- 30 жінок (матері);
- 22 чоловіки (батьки).

За віковими показниками дорослі респонденти були умовно розподілені на три групи:

- 25–34 роки - молоді батьки (переважно сім'ї з молодшими дітьми);
- 35–44 роки - основна група батьків (найбільш представлена у вибірці);
- 45–55 років - батьки старшої вікової групи.

За рівнем освіти:

- вища освіта – 62% респондентів;
- середня спеціальна освіта – 28% вибірки;
- незакінчена вища освіта – 10% випадків.

У дослідженні брали участь діти респондентів виключно молодшого шкільного віку. Загальна кількість дітей становила 25 осіб. Це дозволило забезпечити однорідність вибірки за віковим критерієм і підвищити достовірність результатів щодо емоційного розвитку в конкретному віковому періоді.

У процесі дослідження було використано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення батьківських стилів виховання, емоційного стану дітей, рівня тривожності та особливостей самооцінки.

1. Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ).

Мета методики: Визначення стилю батьківського виховання (авторитетний, авторитарний, ліберальний) та його поведінкових характеристик.

Методика PSDQ є однією з найбільш валідних і широко використовуваних у міжнародних дослідженнях для діагностики стилів виховання. Вона дозволяє комплексно оцінити як емоційні, так і поведінкові аспекти батьківської взаємодії з дитиною. Дозволяє кількісно оцінити батьківські моделі поведінки, що є ключовим фактором дослідження. Деталі див. додаток А.

2. Alabama Parenting Questionnaire (APQ).

Мета методики: Оцінка особливостей батьківської поведінки, включаючи контроль, дисципліну, залученість та позитивне виховання.

APQ є стандартизованою методикою, яка дозволяє детально аналізувати конкретні поведінкові практики батьків у повсякденній взаємодії з дитиною.

Дозволяє отримати більш деталізовану картину батьківської поведінки, ніж загальні стилі виховання, що важливо для аналізу емоційного розвитку дитини. Деталі див. додаток Б.

3. Проективна методика «Малюнок сім'ї».

Мета методики: Виявлення емоційного ставлення дитини до членів сім'ї, характеру сімейних взаємин та внутрішніх переживань.

Проективні методи є особливо ефективними у роботі з дітьми молодшого шкільного віку, оскільки дозволяють обійти вербальні обмеження та отримати глибинну інформацію про емоційне сприйняття сімейної ситуації.

Дозволяє оцінити неусвідомлені аспекти сімейних взаємин, що не завжди фіксуються опитувальниками. Деталі див. додаток В.

4. Тест шкільної тривожності Філіпса.

Мета методики: Визначення рівня шкільної тривожності у дітей, а також її структурних компонентів (страх оцінювання, соціальна тривожність, страх невдачі).

Методика є стандартизованим інструментом діагностики тривожності саме у шкільному середовищі, що робить її релевантною для молодших школярів.

Тривожність є одним із ключових індикаторів емоційного розвитку та чутливо відображає вплив батьківських моделей виховання. Деталі див. додаток Г.

5. Методика дослідження самооцінки Дембо–Рубінштейн.

Мета методики: Дослідження рівня самооцінки та рівня домагань у дітей.

Методика дозволяє оцінити як реальну самооцінку дитини, так і її ідеальний образ «Я», що є важливим для розуміння емоційного розвитку та самосприйняття.

Самооцінка тісно пов'язана з батьківським стилем виховання та є важливим показником психологічного благополуччя дитини. Деталі див. додаток Д.

Вибір зазначеного комплексу методик зумовлений необхідністю багаторівневого аналізу досліджуваної проблеми. Поєднання опитувальників для батьків (PSDQ, APQ) та діагностичних методик для дітей («Малюнок сім'ї», тест Філіпса, Дембо–Рубінштейн) дозволяє:

- отримати об'єктивні та суб'єктивні дані;
- дослідити як поведінковий, так і емоційний рівень розвитку;
- виявити взаємозв'язок між стилем виховання та емоційними проявами дитини;
- забезпечити комплексний підхід до аналізу сімейної системи.

Таким чином, використаний діагностичний інструментарій забезпечує достатній рівень валідності та надійності отриманих результатів, що є необхідною умовою для подальшого емпіричного аналізу впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку.

2.2. Аналіз показників батьківських моделей поведінки та емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку

У межах емпіричного дослідження було застосовано методику Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) для визначення домінуючих стилів батьківського виховання у 52 дорослих респондентів (30 жінок та 22 чоловіки), які представляли 30 сімей.

Обробка результатів проводилася шляхом підрахунку середніх значень за кожною шкалою та визначення домінуючого стилю у кожного респондента, а також у сімейній системі загалом.

За результатами дослідження встановлено наступний розподіл:

- Авторитетний стиль (демократичний) був виявлений у 28 респондентів (53,8%);
- Авторитарний стиль був визначений у 15 респондентів (28,8%);
- Ліберальний стиль продемонстрували 9 респондентів (17,4%, див. рис. 2.1).

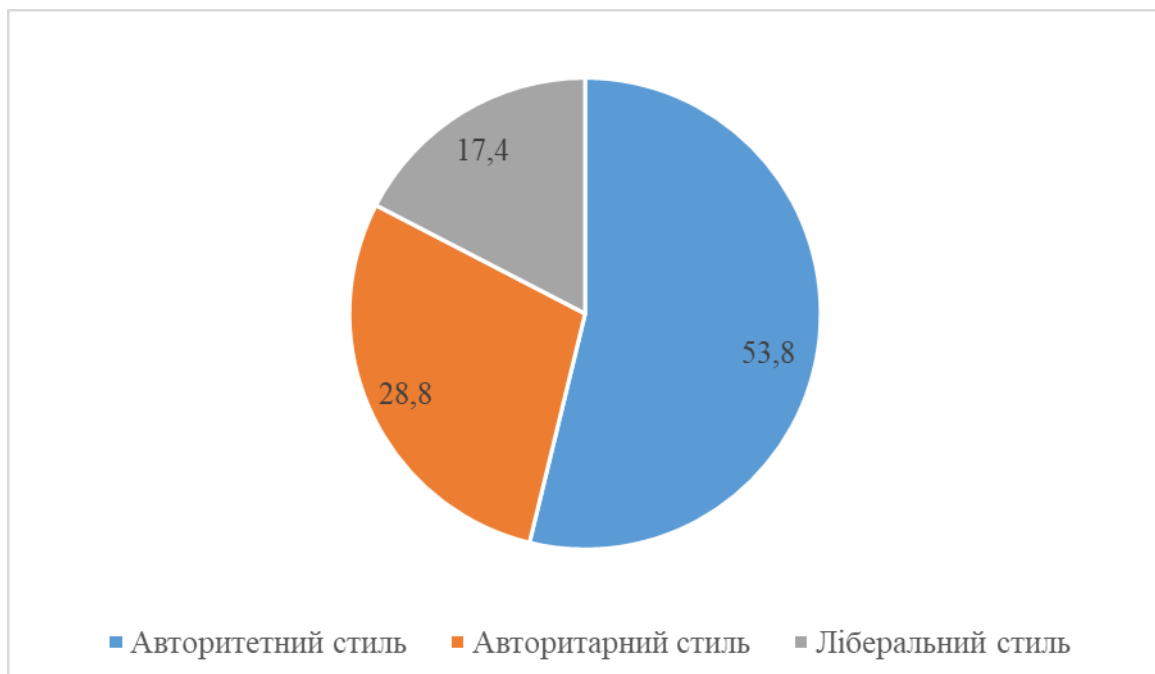

Рис. 2.1. Стиль виховання респондентів

Таким чином, найбільш поширеним у вибірці виявився авторитетний стиль виховання, що свідчить про відносно високий рівень емоційної залученості батьків та поєднання контролю з підтримкою.

Аналіз гендерного розподілу показав, що серед жінок (30 осіб), авторитетний стиль був виявлений у 19 (63%) осіб; авторитарний стиль продемонстрували 6 (20%) респондентів; ліберальний стиль показали 5 (17%) жінок.

Серед чоловіків (22 особи), авторитетний стиль продемонстрували 9 (41%) чоловіків; авторитарний стиль був виявлений у 9 (41%) респондентів; ліберальний стиль показали 4 (18%) особи, див. рис. 2.2.

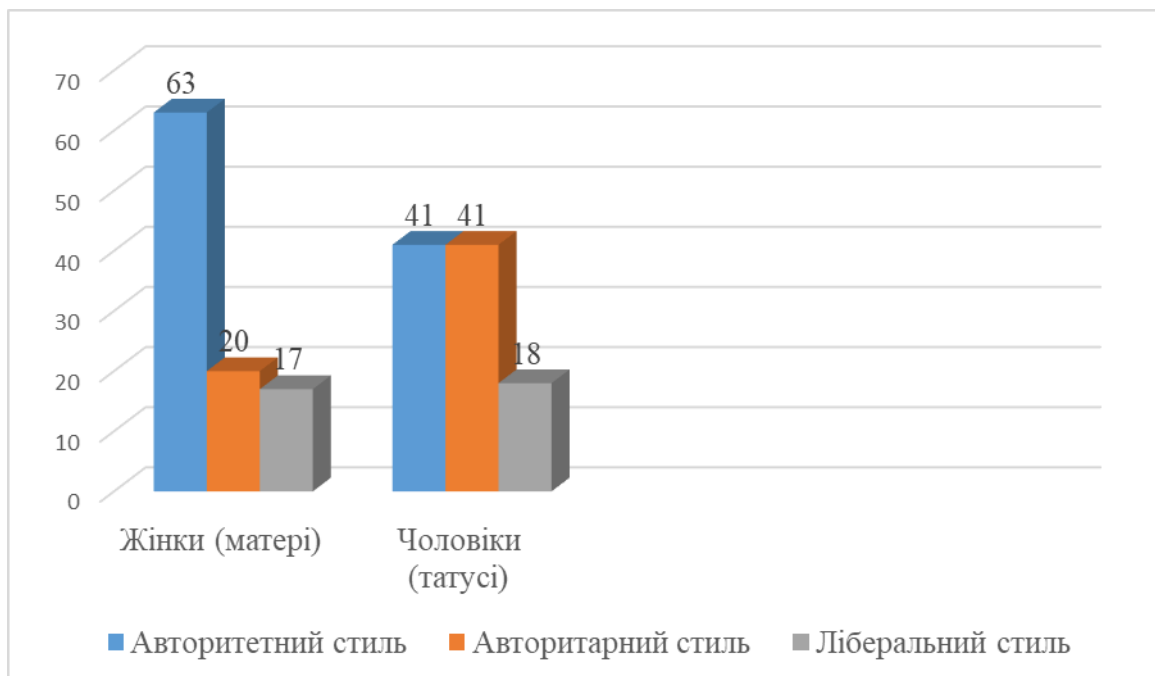

Рис. 2.2. Стилі виховання респондентів за гендерним розподілом

Отримані дані свідчать про те, що матері частіше демонструють демократичний стиль виховання, тоді як у батьків спостерігається більш виражена поляризація між авторитарним та авторитетним стилями.

Також нами були визначені особливості за структурою сім'ї. Так, ми встановили, що у повних сім'ях (22 сім'ї) переважає авторитетний стиль ($\approx 60\%$), у неповних сім'ях (8 сімей) частіше зустрічається авторитарний стиль або поєднання авторитарного та ліберального. Це може свідчити про

підвищене емоційне навантаження на одного з батьків (переважно матір) та зниження стабільності виховних стратегій.

Якісний аналіз отриманих результатів допоміг нам визначити, що респонденти з домінуванням авторитетного стилю характеризуються високим рівнем емоційної підтримки дитини; встановленням чітких, але гнучких правил; активною участю у житті дитини; схильністю до пояснення власних вимог.

У таких сім'ях спостерігається більш сприятливий емоційний клімат, що позитивно впливає на розвиток дітей молодшого шкільного віку. Діти з таких сімей демонструють вищий рівень емоційної стабільності та кращу соціальну адаптацію.

Респонденти з високими показниками авторитарного стилю характеризуються жорстким контролем поведінки дитини; використанням покарань як основного інструменту впливу; низьким рівнем емоційного діалогу; вимогою беззаперечного підкорення.

У таких сім'ях емоційний фон часто є напруженим. Діти можуть демонструвати підвищену тривожність, страх помилки та залежність від оцінки дорослих.

Батьки з ліберальним стилем характеризуються низьким рівнем контролю за поведінкою дитини; уникненням дисциплінарних заходів; високою емоційною поблажливістю; недостатньою структурованістю правил.

У таких сім'ях діти часто мають труднощі з саморегуляцією, можуть демонструвати імпульсивність або нестабільну поведінку, що також впливає на емоційний розвиток.

Отримані результати свідчать про те, що у досліджуваній вибірці домінує авторитетний стиль виховання, який є найбільш сприятливим для гармонійного емоційного розвитку дитини.

Водночас наявність значної частки авторитарного та ліберального стилів вказує на варіативність сімейних виховних практик та необхідність

психологічної просвітницької роботи з батьками щодо оптимізації стилів виховання.

Наступним етапом нашого дослідження було вивчення особливостей батьківських практик виховання, для чого було застосовано Alabama Parenting Questionnaire (APQ), що дозволяє комплексно оцінити повсякденні виховні дії батьків та їхню поведінкову взаємодію з дитиною.

На основі обробки отриманих даних було визначено середні значення за кожною шкалою:

- Позитивне батьківство - високий рівень у 48% респондентів, середній у 36%, низький у 16%;
- Залученість у життя дитини - високий рівень у 52% респондентів, середній рівень у 28%, низький рівень – 20%;
- Непослідовна дисципліна - середній та високий рівень у 44% респондентів, низький рівень у 12%;
- Недостатній контроль - підвищені показники у 38% респондентів, середні показники у 42%, низький рівень – 20%;
- Жорстка дисципліна - високі показники у 29% респондентів, середній рівень у 30% та низький рівень у 41%. Див. рис. 2.3.

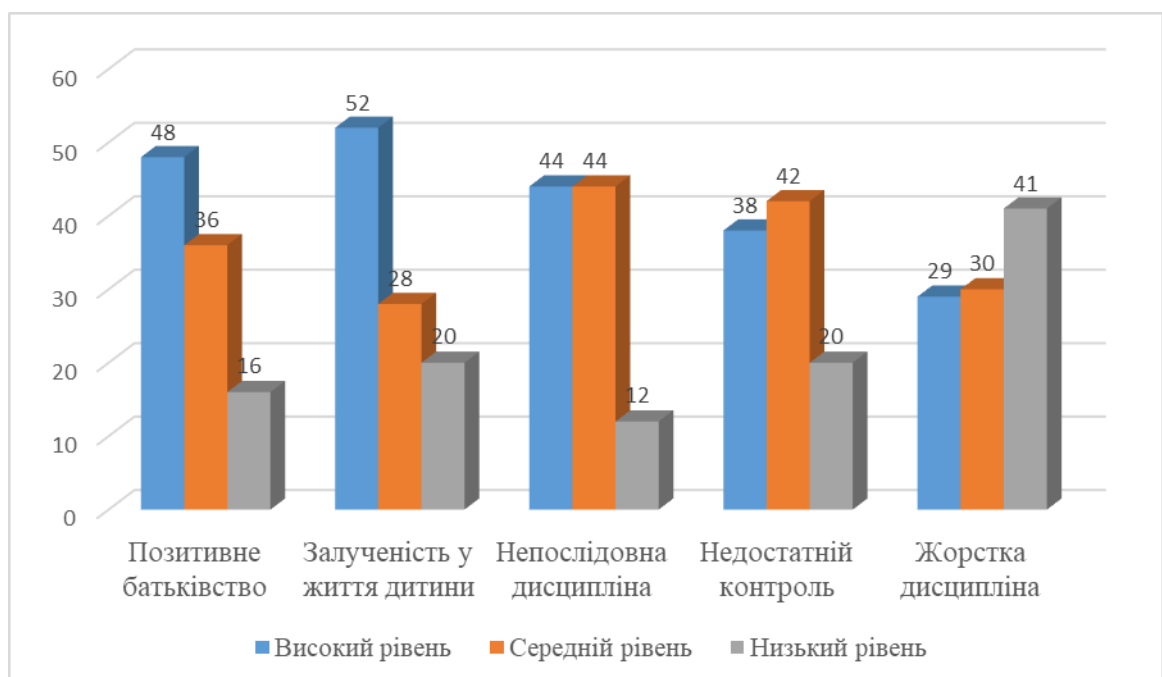

Рис. 2.3. Особливості батьківського виховання респондентів

Таким чином, найбільш вираженими характеристиками у вибірці є позитивне батьківство та залученість, однак у значної частини батьків також фіксуються проблемні виховні практики (непослідовність та недостатній контроль).

Гендерні особливості виховних практик продемонстрували наступні відмінності:

1. Серед жінок, вищий рівень позитивного батьківства (60%); більша залученість у життя дитини; нижчі показники жорсткої дисципліни; відносно нижчий рівень недостатнього контролю.

2. Серед чоловіків більш виражена жорстка дисципліна (порівняно з жінками); вищий рівень недостатнього контролю; нижча залученість у повсякденне життя дитини; більш часта непослідовність у застосуванні правил.

Отримані дані свідчать про гендерну диференціацію батьківських ролей, де матері частіше виконують функцію емоційної підтримки, а батьки - функцію контролю або дистанціювання.

Також нами були визначені особливості у повних та неповних сім'ях. Отже, повні сім'ї демонструють вищий рівень залученості обох батьків; більш стабільні виховні практики; нижчий рівень жорсткої дисципліни; більш узгоджені правила виховання. Неповні сім'ї характеризуються підвищеним навантаженням на одного з батьків (переважно матір); частіше фіксується непослідовність дисципліни; вищі показники емоційного виснаження; зниження контролю за поведінкою дитини поза домом.

Якісний аналіз результатів дозволив деталізувати отримані результати.

Так, респонденти з високими показниками позитивного батьківства демонструють емоційну підтримку дитини у складних ситуаціях; регулярне заохочення позитивної поведінки; прояви тепла та прийняття; активну участь у житті дитини.

У таких сім'ях спостерігається сприятливий емоційний клімат, що позитивно впливає на формування впевненості та емоційної стабільності дітей.

Високий рівень залученості проявляється через інтерес до навчання дитини; знання її соціального оточення; участь у шкільних заходах; регулярне спілкування щодо щоденних подій.

Цей компонент є одним із найбільш значущих для формування довірливих стосунків між батьками і дітьми.

Респонденти з високими показниками непослідовної дисципліни характеризуються зміною правил залежно від ситуації; відсутністю стабільної системи покарань і заохочень; емоційною реактивністю у вихованні; суперечливими вимогами до дитини.

У таких умовах у дітей часто формується невизначеність поведінкових меж, що може призводити до емоційної нестабільності.

Недостатній контроль проявляється у слабкому контролі дозвілля дитини; недостатньому знанні соціального кола дитини; обмеженій участі у шкільному житті; зниженій увазі до поведінки поза домом.

Недостатній контроль може бути пов'язаний із зайнятістю батьків або емоційним вигоранням.

Респонденти з високими показниками жорстокої дисципліни використовують суворі покарання (у тому числі крик, фізичні методи); авторитарний стиль реагування; мінімальне пояснення правил; домінування контролю над емоційною підтримкою.

Такі практики часто пов'язані з підвищеною тривожністю у дітей та зниженням їхньої самооцінки.

Отримані дані свідчать про переважання позитивних виховних практик у значної частини батьків (залученість, підтримка), однак водночас виявлено наявність ризиків, пов'язаних із непослідовністю дисципліни та недостатнім контролем.

Найбільш проблемною характеристикою є поєднання високої емоційної залученості з нестабільними дисциплінарними практиками, що може створювати суперечливе виховне середовище для дитини.

Наступним етапом нашого дослідження було вивчення емоційного сприйняття сімейних взаємин дітьми молодшого шкільного віку. Для цього була застосована проєктивна методика «Малюнок сім'ї». Методика дозволяє отримати інформацію про внутрішнє бачення дитиною сімейної системи, її емоційне ставлення до кожного члена сім'ї, а також рівень психологічного комфорту в сімейному середовищі.

У дослідженні брали участь 25 дітей молодшого шкільного віку, які є дітьми 30 сімей-учасниць. Аналіз малюнків здійснювався як у якісному, так і в умовно-кількісному форматі (через частотність проявів окремих ознак).

Отримані результати наступні:

1. Склад сім'ї на малюнках розподілився наступним чином: повне відображення сім'ї зобразили 14 дітей (56%); часткове відображення (відсутній 1 член сім'ї) було зображено у 7 дітей (28%) та суттєве виключення (2 і більше членів сім'ї) зобразили 4 дитини (16%). Виключення окремих членів сім'ї може свідчити про емоційну дистанцію або конфліктні відносини з ними.

2. Просторове розташування фігур діти зобразили так: компактне розміщення (близько один до одного) було зображено у 13 дітей (52%); розділене розміщення зобразили 8 дітей (32%) та ізольовані фігури (один або кілька членів окремо) було зображено у 4 дитини (16%). Ізольованість фігур свідчить про можливу емоційну віддаленість або відчуття самотності в сімейній системі.

3. Розмір фігур було зображено наступним чином: домінування одного з батьків (збільшена фігура) зобразили 9 дітей (36%); рівнозначні фігури були зображені у 10 дітей (40%) та зменшені фігури дитини або окремих членів сім'ї зобразили 6 дітей (24%). Збільшення фігури одного з батьків часто відображає його психологічну домінантність у сім'ї.

4. Емоційна насиченість малюнка визначена наступним чином: висока деталізація (емоційно насичені малюнки) була зображена у 11 дітей (44%); середній рівень деталізації зобразили 9 дітей (36%) та низька деталізація (спрощені фігури) була зображена у 5 дітей (20%).

5. Використання кольору. Малюнки дітей характеризувалися наступним використанням кольорів: яскраві, різноманітні кольори застосували 15 дітей (60%); обмежену кольорову гаму обрали 7 дітей (28%) та переважання темних кольорів було обране 3 дітьми (12%). Переважання темних кольорів може свідчити про емоційну напруженість або тривожність.

Якісний аналіз малюнків показав, що більшість дітей сприймають сім'ю як емоційно значущу систему. У більшості випадків спостерігається включення всіх членів сім'ї та їхнє відносно близьке розташування, що свідчить про загалом позитивний емоційний фон у сімейних взаєминах.

Однак у частини дітей виявлено ознаки емоційної дистанції, що проявляється через:

- виключення окремих членів сім'ї;
- розташування фігур на значній відстані;
- зменшення розміру певних персонажів.

У дітей з позитивним емоційним фоном малюнки характеризуються гармонійним розташуванням фігур; рівномірним використанням простору; відсутністю різких графічних розривів.

Натомість у дітей із підвищеною тривожністю спостерігаються розриви між фігурами; розміщення себе окремо від сім'ї; слабкий натиск олівця.

У значної частини дітей простежується домінування фігури одного з батьків (частіше матері або батька залежно від сімейної структури); емоційна «близькість» до одного з батьків і дистанція до іншого; символічне збільшення фігури батька як авторитетної постаті. Це може відображати реальні батьківські моделі поведінки (авторитетність або авторитарність).

Аналіз позиції дитини на малюнках показав включення себе до сім'ї у 100% випадків; центральне розташування себе - 48%; периферійне

розташування - 36%; віддалене або ізольоване розташування - 16%. Периферійне або ізольоване розташування може свідчити про занижену самооцінку або відчуття меншої значущості в сім'ї.

У частини дітей були виявлені такі показники відсутність деталей облич; сильний натиск олівця; темні або одноманітні кольори; перекреслення або виправлення елементів. Ці ознаки можуть свідчити про внутрішню тривожність, емоційний дискомфорт або напружені сімейні взаємини.

Узагальнення результатів методики «Малюнок сім'ї» дозволяє зробити висновок, що більшість дітей мають загалом позитивне емоційне сприйняття сім'ї; водночас у частини вибірки виявлено ознаки емоційної дистанції та тривожності; найбільш значущим фактором емоційного стану дитини є характер взаємин із батьками; просторові та графічні особливості малюнків відображають реальний емоційний клімат у сім'ї.

Отримані дані свідчать про те, що проективна методика «Малюнок сім'ї» є ефективним інструментом для виявлення прихованих емоційних переживань дітей; рівня психологічної безпеки в сім'ї; особливостей сприйняття батьківських фігур; самооцінки та емоційного благополуччя дитини.

Результати підтверджують, що емоційний розвиток дитини тісно пов'язаний із характером сімейних взаємин і батьківських моделей поведінки.

Наступним кроком нашого дослідження для визначення емоційного стану дітей молодшого шкільного віку було застосування тесту шкільної тривожності Філіпса. Методика дозволяє оцінити рівень шкільної тривожності та її структурні компоненти, які відображають особливості емоційного реагування дитини у навчальному середовищі.

Отримані результати див. табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Рівень шкільної тривожності та її структурні компоненти молодших школярів

Компоненти	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Рівень загальної шкільної тривожності	7 дітей (28%)	12 дітей (48%)	6 дітей (24%)
Страх соціальної оцінки	9 дітей (36%)	11 дітей (44%)	5 дітей (20%)
Страх невдачі у навчанні	8 дітей (32%)	10 дітей (40%)	7 дітей (28%)
Тривожність у ситуаціях перевірки знань	10 дітей (40%)	9 дітей (36%)	6 дітей (24%)
Фізіологічні прояви тривожності	6 дітей (24%)	11 дітей (44%)	8 дітей (32%)

Аналіз результатів показав, що більшість дітей мають помірний рівень шкільної тривожності, що є відносно нормативним для молодшого шкільного віку. Водночас у значної частини вибірки виявлено підвищені показники, що свідчить про емоційне напруження у шкільному середовищі.

Однією з найбільш виражених характеристик є страх соціальної оцінки. Діти бояться негативної реакції вчителя; переживають через думку однокласників; прагнуть уникати помилок на очах у класу. Це свідчить про підвищену значущість зовнішньої оцінки у формуванні емоційного стану дитини.

У значної частини дітей спостерігається переживання через можливі помилки; страх отримати низьку оцінку; підвищена напруга під час виконання завдань. Це може бути пов'язано як із вимогами школи, так і з батьківськими очікуваннями.

У дітей із високими показниками тривожності спостерігаються уникнення відповідей у класі; надмірна сором'язливість; зниження активності на уроках; емоційна напруга перед контрольними роботами.

У частини дітей тривожність проявляється соматично, а це напруження м'язів; труднощі зі сном перед школою; скарги на головний біль або втому; емоційна лабільність. Ці ознаки свідчать про глибший рівень емоційного напруження.

Отримані дані дозволяють зробити висновок, що шкільна тривожність у вибірці переважно має середній рівень; найбільш значущими факторами є страх соціальної оцінки та страх невдачі; підвищена тривожність часто пов'язана з особливостями сімейного виховання; емоційний стан дітей має комплексний характер і проявляється як на психологічному, так і на фізіологічному рівні.

Результати дослідження свідчать про те, що тест шкільної тривожності Філіпса є ефективним інструментом для виявлення емоційних труднощів у дітей молодшого шкільного віку.

Встановлено, що підвищена тривожність у значної частини дітей пов'язана з високою значущістю оцінювання; страхом помилок; соціальним тиском у шкільному середовищі; особливостями сімейних виховних практик.

Заключним етапом нашого дослідження було вивчення особливостей емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку, для цього було застосовано методику дослідження самооцінки Дембо–Рубінштейн. Дана методика дозволяє визначити рівень самооцінки дитини, рівень її домагань, а також співвідношення між реальним і ідеальним уявленням про себе, що є важливим показником емоційного благополуччя.

Отримані результати наступні:

1. Рівень реальної самооцінки на високому рівні був виявлений у 8 дітей (32%), середній рівень був визначений у 11 дітей (44%) та низький рівень продемонстрували 6 дітей (24%), див. рис. 2.4.

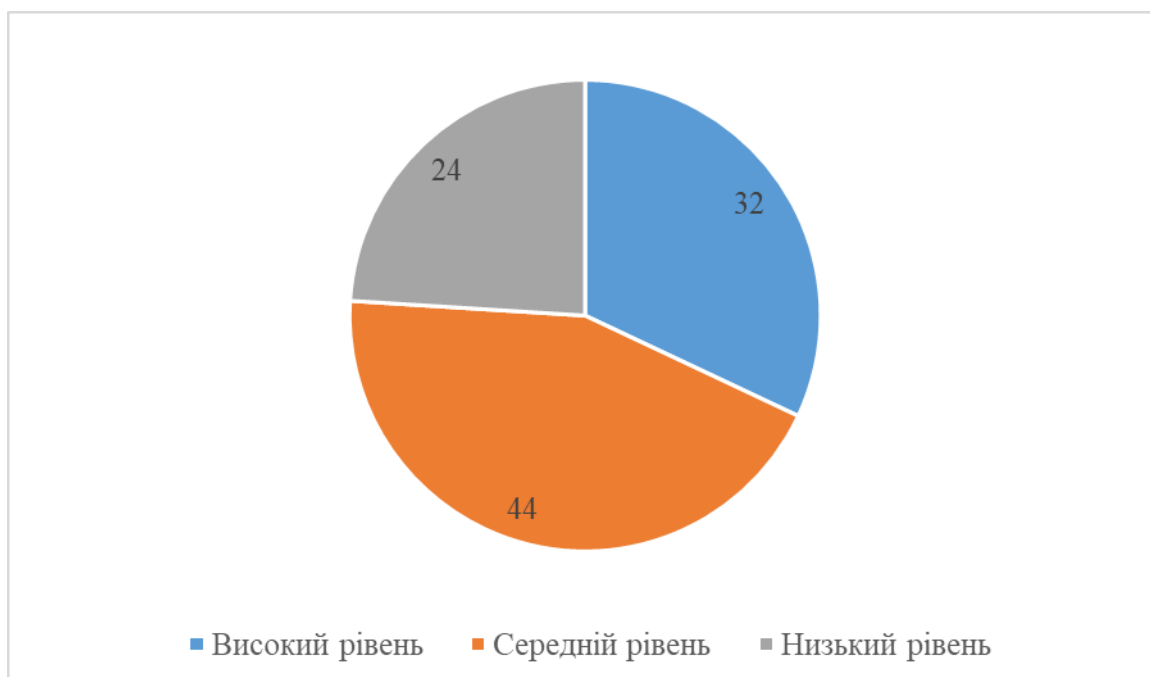

Рис. 2.4. Рівень реальної самооцінки молодших школярів

2. Рівень домагань (ідеальне «Я») на високому рівні було встановлено у 14 дітей (56%), на середньому рівні у 9 дітей (36%) та низькому рівні у 2 дітей (8%), див. рис. 2.5.

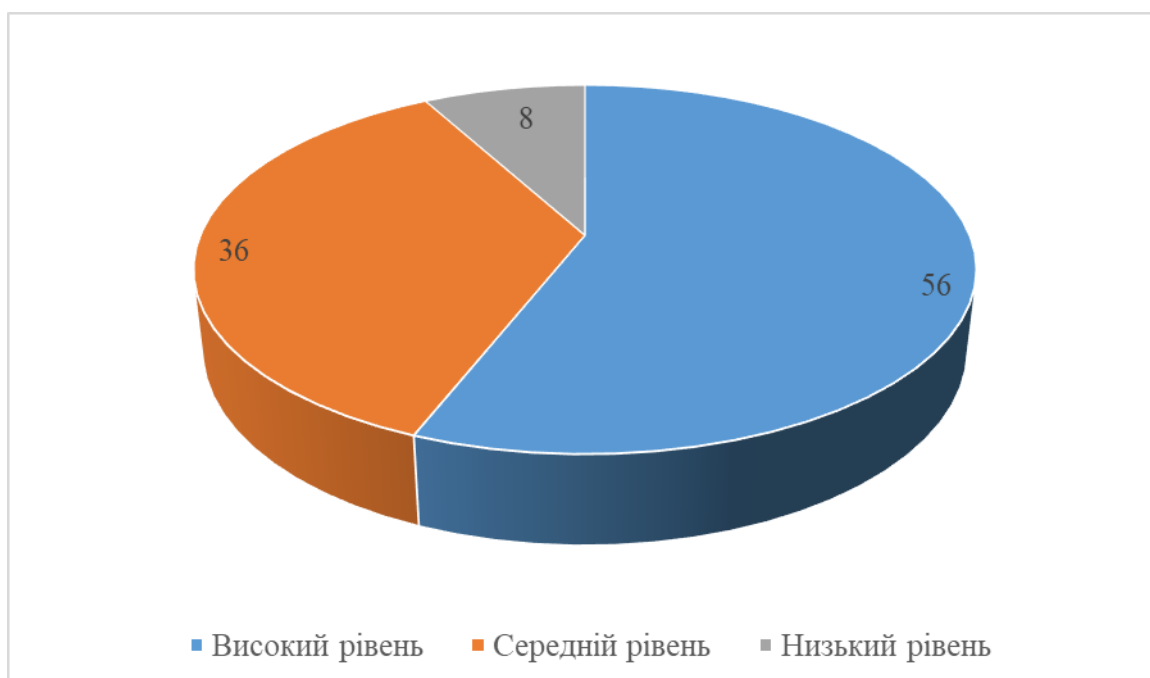

Рис. 2.5. Рівень домагань респондентів

3. Співвідношення «реального Я» і «ідеального Я» розподілилося наступним чином: гармонійне співвідношення продемонстрували 10 дітей (40%), помірний розрив був виявлений у 9 дітей (36%) та значний розрив був визначений у 6 дітей (24%), див. рис. 2.6.

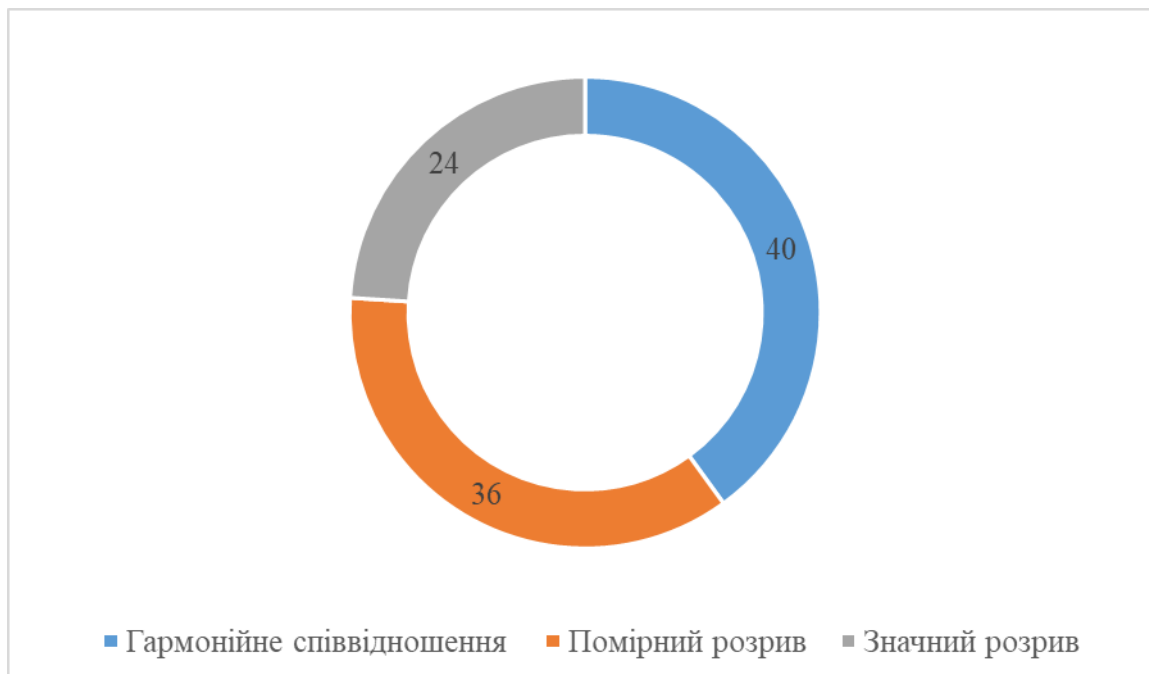

Рис. 2.6. Співвідношення «реального Я» і «ідеального Я» респондентів

4. Типи самооцінки респондентів розподілилися наступним чином: адекватна самооцінка була виявлена у 12 дітей (48%), завищена самооцінка була визначена у 7 дітей (28%) та занижену самооцінку продемонстрували 6 дітей (24%), див. рис. 2.7.

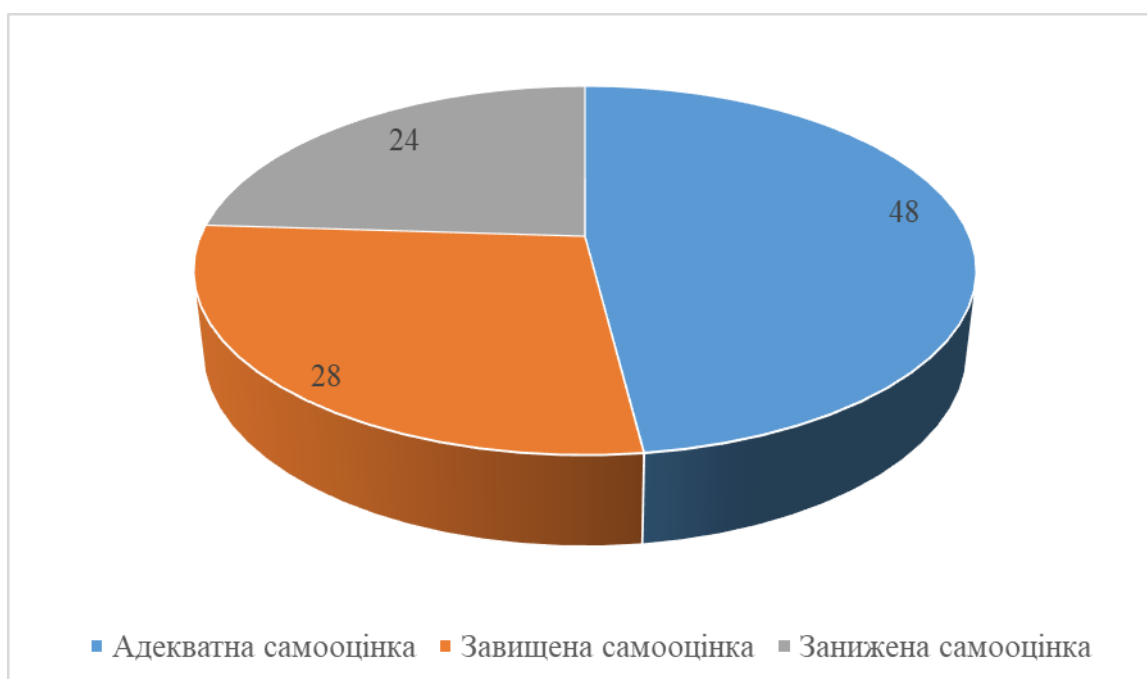

Рис. 2.7. Типи самооцінки респондентів

Якісний аналіз показав, що у більшості дітей молодшого шкільного віку самооцінка є відносно стабільною та переважно адекватною. Це свідчить про нормальний процес формування самосвідомості в умовах шкільного навчання.

Однак у частини дітей виявлено відхилення у вигляді завищеної або заниженої самооцінки, що може бути пов'язано з особливостями сімейного виховання та емоційного клімату в родині.

У дітей із завищеною самооцінкою спостерігаються переоцінка власних можливостей; високі рівні домагань; недостатнє усвідомлення власних труднощів; схильність до ідеалізації себе. Такий тип самооцінки часто формується у дітей із надмірною опікою або недостатньою критичністю з боку батьків.

Діти із заниженою самооцінкою характеризуються невпевненістю у власних силах; страхом помилок; зниженим рівнем домагань; схильністю до самокритики. Такі особливості можуть бути пов'язані з авторитарним стилем виховання або частими негативними оцінками з боку дорослих.

Високий рівень домагань у частини дітей свідчить про прагнення до успіху; орієнтацію на досягнення; формування ідеалізованого образу «Я». Однак при значному розриві між реальним і ідеальним «Я» можливе виникнення внутрішнього конфлікту; емоційного напруження; незадоволеності собою.

Отримані дані дозволяють зробити висновок, що самооцінка дітей молодшого шкільного віку є важливим індикатором їхнього емоційного розвитку та безпосередньо залежить від сімейного виховання. Найбільш гармонійний емоційний стан спостерігається у дітей з адекватною самооцінкою та невеликим розривом між реальним і ідеальним «Я».

Результати дослідження свідчать про те, що у більшості дітей сформована адекватна самооцінка; частина вибірки має завищену або занижену самооцінку, що є показником емоційної нестабільності; рівень домагань у більшості дітей є високим, що відображає вікові особливості розвитку особистості; розрив між реальним і ідеальним «Я» є важливим індикатором внутрішнього емоційного стану дитини.

2.3. Аналіз взаємозв'язку між батьківськими моделями поведінки та особливостями емоційного розвитку дітей

У межах емпіричного дослідження було здійснено комплексний аналіз взаємозв'язку між батьківськими моделями поведінки та емоційними особливостями дітей молодшого шкільного віку. Аналіз базувався на поєднанні результатів методик PSDQ, APQ, тесту шкільної тривожності Філіпса, методики Дембо–Рубінштейн та проєктивної методики «Малюнок сім'ї».

Для інтерпретації взаємозв'язків було застосовано підхід групування вибірки за домінуючими стилями виховання, з подальшим порівнянням середніх емоційних показників дітей у кожній групі.

На основі узагальнених результатів PSDQ та APQ вибірка дітей ($n = 25$) була розподілена за домінуючим стилем сімейного виховання, див. табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Розподіл дітей за стилем виховання

Стиль виховання	Кількість дітей	%
Авторитетний	13	52%
Авторитарний	7	28%
Ліберальний	5	20%

Найбільшу частку становлять діти з авторитетним стилем виховання (52%), що свідчить про переважання емоційно підтримувальних сімейних стратегій. Водночас майже половина вибірки (48%) припадає на авторитарний та ліберальний стилі, які потенційно мають ризики для емоційного розвитку дитини.

Далі нами було порівняно рівень шкільної тривожності за методикою Філіпса та стилю виховання дітей, див. табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Рівень шкільної тривожності залежно від стилю виховання

Стиль	Висока тривожність	Середня тривожність	Низька тривожність
Авторитетний	2 дитини (15%)	7 дітей (54%)	4 дітей (31%)
Авторитарний	4 дитини (57%)	3 дітей (43%)	-
Ліберальний	1 дитина (20%)	2 дітей (40%)	2 дітей (40%)

У групі авторитарного стилю переважає високий рівень тривожності (57%), що є найвищим показником серед усіх груп. Це свідчить про те, що жорсткий контроль, високі вимоги та покарання формують у дітей емоційне напруження.

Натомість у дітей з авторитетним стилем переважає середній і низький рівень тривожності (85% разом), що вказує на більш стабільний емоційний стан.

У ліберальному стилі спостерігається неоднорідність результатів, що свідчить про нестабільність виховного впливу.

Тип самооцінки дітей залежно від стилю виховання див. табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Тип самооцінки дітей залежно від стилю виховання

Стиль	Адекватна	Завищена	Занижена
Авторитетний	9 дітей (69%)	3 дітей (23%)	1 дитина (8%)
Авторитарний	2 дітей (29%)	1 дитина (14%)	4 дитини (57%)
Ліберальний	1 дитина (20%)	3 дітей (60%)	1 дитина (20%)

У дітей з авторитетним стилем переважає адекватна самооцінка (69%), що свідчить про гармонійний розвиток особистості.

У авторитарному стилі домінує занижена самооцінка (57%), що пов'язано з високим рівнем критики та контролю.

У ліберальному стилі переважає завищена самооцінка (60%), що пояснюється недостатністю обмежень і контролю з боку батьків.

Також нами був проведений якісний аналіз результатів молодших школярів за методикою «Малюнок сім'ї», було виділено такі узагальнені тенденції, див. табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Проективні ознаки «Малюнка сім'ї» за стилями виховання

Ознака	Авторитетний	Авторитарний	Ліберальний
Близькість фігур	85%	29%	40%
Виключення членів сім'ї	15%	57%	40%
Темні кольори	8%	43%	20%
Ізоляція дитини	8%	57%	20%

У дітей з авторитарних сімей часто спостерігається емоційна дистанція (57%), ізоляція дитини та використання темних кольорів, що свідчить про напружений емоційний фон.

У авторитетних сім'ях домінує близькість фігур (85%), що відображає емоційну підтримку та безпечне сімейне середовище.

Ліберальний стиль демонструє змішані результати, що свідчить про недостатню структурованість сімейних взаємин.

На основі комплексного аналізу всіх методик встановлено чіткі тенденції взаємозв'язку між стилем виховання та емоційним розвитком дітей.

А саме, авторитетний стиль виховання, який виявлений у 52% сімей, та є найбільшою групою у вибірці взаємопов'язаний з низькою або середньою тривожністю у дітей з цих сімей (85%); також у дітей (69%) з цих сімей адекватна самооцінка, та позитивні проєктивні ознаки сім'ї (85%). Це вказує на те, що авторитетний стиль є найбільш сприятливим для емоційного розвитку дитини. Він забезпечує баланс між контролем і підтримкою, формуючи стабільну самооцінку та низький рівень тривожності.

У 28% сімей був виявлений авторитарний стиль виховання, і за результатами дослідження встановлений взаємозв'язок з особливостями емоційного розвитку цих дітей, а саме: висока тривожність присутня у 57% дітей, знижена самооцінка у 57% респондентів, емоційна дистанція у малюнках у 57% молодших школярів. Відповідно, авторитарний стиль пов'язаний із підвищеним емоційним напруженням, страхом помилок і зниженням самооцінки. Жорсткий контроль і дефіцит емоційної підтримки формують тривожний тип емоційного розвитку.

Ліберальний стиль виховання був виявлений у 20% родин, встановлений взаємозв'язок з наступними компонентами емоційного розвитку дітей із цих сімей: у дітей присутні всі рівні нестабільної тривожності, завищена самооцінка у 60% респондентів та неоднорідні проєктивні показники. Ліберальний стиль характеризується відсутністю стабільних меж і контролю, що призводить до неадекватної самооцінки та емоційної нестабільності.

Комплексний аналіз дозволяє встановити чіткий взаємозв'язок між батьківськими моделями поведінки та емоційним розвитком дітей:

1. Стиль виховання → тривожність:

- авторитарний стиль → висока тривожність (57%);
- авторитетний стиль → низька/середня тривожність (85%);
- ліберальний стиль → нестабільна тривожність.

2. Стиль виховання → самооцінка:

- авторитарний → занижена самооцінка (57%);
- авторитетний → адекватна самооцінка (69%);
- ліберальний → завищена самооцінка (60%).

3. Стиль виховання → емоційне сприйняття сім'ї:

- авторитетний → близькість і безпека (85%);
- авторитарний → дистанція та ізоляція (57%);
- ліберальний → хаотичні емоційні образи (40%).

Отримані результати дозволяють зробити обґрунтований висновок про існування стійкого взаємозв'язку між батьківськими моделями поведінки та емоційним розвитком дітей молодшого шкільного віку.

Найбільш сприятливим є авторитетний стиль виховання, який забезпечує емоційну стабільність; адекватну самооцінку; низький рівень тривожності; позитивне сприйняття сім'ї.

Авторитарний стиль асоціюється з емоційною напругою та заниженою самооцінкою, тоді як ліберальний - із нестабільністю емоційного розвитку та неструктурованістю особистісних характеристик.

Висновки до другого розділу.

У другому розділі дипломної роботи було здійснено емпіричне дослідження впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Дослідження проводилося на базі комплексного психодіагностичного підходу із застосуванням методик, спрямованих на вивчення особливостей сімейного виховання та емоційної сфери дітей.

У дослідженні взяли участь 30 сімей, у яких виховуються діти молодшого шкільного віку. Загальна кількість дорослих респондентів

становила 52 особи, серед яких 30 жінок та 22 чоловіки. Емоційний розвиток дітей досліджувався на вибірці з 25 дітей молодшого шкільного віку.

Для вивчення батьківських моделей поведінки були використані методики Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) та Alabama Parenting Questionnaire (APQ), які дозволили визначити домінуючі стилі виховання та особливості виховних практик у сім'ях. Для оцінки емоційного розвитку дітей було застосовано тест шкільної тривожності Філіпса, методику дослідження самооцінки Дембо–Рубінштейн та проєктивну методику «Малюнок сім'ї».

Результати дослідження показали, що найбільш поширеним у вибірці є авторитетний стиль виховання, який було виявлено у 52% сімей. Авторитарний стиль спостерігався у 28% сімей, тоді як ліберальний стиль - у 20% випадків. Аналіз результатів дозволив встановити суттєві відмінності в емоційному розвитку дітей залежно від домінуючої моделі батьківської поведінки.

Зокрема, було встановлено, що у дітей, які виховуються в умовах авторитетного стилю, переважають позитивні показники емоційного розвитку. У 85% таких дітей виявлено низький або середній рівень тривожності, у 69% - адекватну самооцінку, а результати проєктивної методики «Малюнок сім'ї» продемонстрували позитивне емоційне сприйняття сімейних взаємин. У більшості малюнків цієї групи спостерігалася близькість фігур, включення всіх членів сім'ї, використання яскравих кольорів та гармонійна композиція, що свідчить про відчуття емоційної безпеки та психологічного комфорту дитини.

Водночас результати дітей з авторитарних сімей характеризуються значно менш сприятливими показниками емоційного розвитку. У 57% дітей цієї групи виявлено високий рівень шкільної тривожності, у 57% - занижену самооцінку, а результати проєктивної методики засвідчили наявність емоційної дистанції у сімейних взаєминах. Для малюнків дітей цієї групи були характерні ізолюваність фігур, використання темних кольорів,

зменшення або виключення окремих членів сім'ї, що може свідчити про емоційне напруження та дефіцит психологічної підтримки у родині.

У дітей, які виховуються в умовах ліберального стилю, були виявлені ознаки емоційної нестабільності. Результати дослідження продемонстрували неоднорідний рівень тривожності, а у 60% дітей спостерігалася завищена самооцінка. Проективні показники також мали нестійкий характер та відображали недостатню структурованість сімейних взаємин. Це свідчить про те, що надмірна поблажливість і недостатній контроль з боку батьків можуть негативно впливати на формування емоційної саморегуляції дитини.

Комплексний аналіз результатів усіх застосованих методик дозволив встановити стійкий взаємозв'язок між батьківськими моделями поведінки та особливостями емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Було підтверджено, що характер сімейного виховання безпосередньо впливає на рівень тривожності дитини, формування її самооцінки, емоційне сприйняття сім'ї та загальний психологічний стан.

Отримані результати підтверджують, що найбільш сприятливим для гармонійного емоційного розвитку дітей є авторитетний стиль виховання, який поєднує емоційну підтримку, стабільність вимог та повагу до особистості дитини. Натомість авторитарний і ліберальний стилі виховання пов'язані з підвищеним ризиком формування емоційної нестабільності, тривожності та порушень самооцінки.

Таким чином, результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують гіпотезу про існування взаємозв'язку між батьківськими моделями поведінки та емоційним розвитком дітей молодшого шкільного віку.

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ЯК ЧИННИКА ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

3.1. Теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації батьківських моделей поведінки

Проблема впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини є однією з найбільш актуальних у сучасній психологічній науці та практиці. Саме сім'я виступає первинним соціальним середовищем, у якому відбувається формування особистості дитини, її емоційної сфери, самооцінки, системи міжособистісних взаємин та способів емоційного реагування. Особливого значення дана проблема набуває у молодшому шкільному віці, коли дитина переживає суттєві зміни у соціальній ситуації розвитку, адаптується до нових вимог навчального середовища та активно формує уявлення про себе і навколишній світ [3, с. 186].

Результати проведеного емпіричного дослідження підтвердили наявність взаємозв'язку між стилями сімейного виховання та особливостями емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, було встановлено, що авторитарний стиль виховання пов'язаний із підвищеним рівнем тривожності та заниженою самооцінкою дітей, тоді як авторитетний стиль сприяє формуванню емоційної стабільності, позитивного самосприйняття та психологічного благополуччя. Отримані результати актуалізують необхідність розробки та впровадження спеціальної програми, спрямованої на оптимізацію батьківських моделей поведінки та гармонізацію дитячо-батьківських взаємин.

Теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації батьківських моделей поведінки базується на сучасних наукових підходах до проблеми сімейного виховання, емоційного розвитку особистості та психологічної підтримки сім'ї.

Одним із ключових теоретичних підходів, на яких ґрунтується програма, є гуманістичний підхід. Представники гуманістичної психології наголошували на важливості безумовного прийняття дитини, розвитку її особистісного потенціалу та створення емоційно безпечного середовища. У контексті сімейного виховання гуманістичний підхід передбачає побудову взаємин між батьками та дитиною на основі довіри, поваги, підтримки та емоційного прийняття. Саме такі умови сприяють формуванню адекватної самооцінки, емоційної стабільності та позитивного ставлення дитини до себе [3, с. 291].

Важливе значення для побудови програми має також теорія прив'язаності, відповідно до якої якість ранніх емоційних взаємин між дитиною та батьками визначає подальший характер емоційного розвитку особистості. Надійна емоційна прив'язаність формує у дитини базове відчуття безпеки, довіри до світу та впевненості у собі. Натомість емоційна холодність, нестабільність або надмірна жорсткість у взаєминах можуть спричиняти підвищену тривожність, невпевненість та труднощі емоційної саморегуляції.

Методологічною основою програми також виступає системний підхід, згідно з яким сім'я розглядається як цілісна система взаємопов'язаних відносин. Будь-які зміни у поведінці одного члена сім'ї впливають на функціонування всієї сімейної системи. У межах цього підходу поведінка дитини розглядається не ізольовано, а як результат взаємодії між усіма членами родини. Саме тому оптимізація батьківських моделей поведінки розглядається як важливий фактор гармонізації емоційного стану дитини [5, с. 897].

Крім того, теоретичне підґрунтя програми складає діяльнісний підхід, відповідно до якого розвиток особистості відбувається у процесі активної взаємодії з соціальним середовищем. У сімейному контексті це означає, що емоційний розвиток дитини формується через повсякденну взаємодію з

батьками, особливості комунікації, способи реагування на поведінку дитини та характер емоційної підтримки.

Особливе значення при створенні програми має концепція позитивного батьківства. Даний підхід передбачає формування конструктивних виховних стратегій, що базуються на поєднанні емоційної підтримки, послідовності вимог та поваги до індивідуальності дитини. Позитивне батьківство сприяє розвитку у дітей емоційної компетентності, впевненості у собі, здатності до саморегуляції та конструктивної взаємодії з іншими людьми [5, с. 912].

Необхідність розробки програми оптимізації батьківських моделей поведінки також обумовлюється сучасними соціальними умовами. Високий рівень психологічного навантаження, соціальна нестабільність, емоційне виснаження батьків, зміни у структурі сім'ї та збільшення кількості неповних родин можуть негативно впливати на якість дитячо-батьківських взаємин. У таких умовах батьки нерідко демонструють суперечливі або неефективні виховні стратегії, що позначається на емоційному стані дитини.

Результати проведеного дослідження підтвердили, що значна частина дітей із авторитарних сімей характеризується високим рівнем тривожності, емоційною невпевненістю та негативним емоційним сприйняттям сімейних взаємин. У свою чергу, діти з ліберальних сімей демонструють нестійкість емоційної сфери, труднощі саморегуляції та неадекватну самооцінку. Це свідчить про необхідність психологічної роботи не лише з дітьми, а насамперед із батьками як ключовими суб'єктами виховного впливу.

Метою програми оптимізації батьківських моделей поведінки є формування у батьків психологічної компетентності щодо конструктивних способів взаємодії з дитиною, розвитку емоційно підтримувального стилю виховання та створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї.

Основними завданнями програми є:

- підвищення рівня психологічної обізнаності батьків щодо вікових та емоційних особливостей дітей молодшого шкільного віку;

- формування навичок конструктивної комунікації між батьками та дітьми;
- розвиток емоційної чутливості батьків;
- зниження проявів авторитарності або надмірної поблажливості у вихованні;
- формування навичок позитивного дисциплінування;
- розвиток здатності батьків до емоційної підтримки дитини;
- гармонізація сімейного емоційного клімату.

Програма передбачає використання психолого-педагогічних методів роботи, зокрема елементів психологічного консультування, психопросвіти, тренінгових вправ, групових дискусій, рольових ігор та рефлексивних технік. Такий комплексний підхід дозволяє не лише надати батькам теоретичні знання, а й сформувати практичні навички конструктивної взаємодії з дитиною.

Методологічною основою програми є система психологічних та педагогічних принципів, які забезпечують ефективність роботи з батьками, створюють умови для їхнього особистісного розвитку та сприяють формуванню конструктивних моделей взаємодії з дитиною. Реалізація програми передбачає не лише передачу теоретичних знань, а й створення спеціального психологічного середовища, у якому учасники можуть усвідомити власний батьківський досвід, переосмислити виховні установки та сформувати нові способи емоційної взаємодії з дитиною [7, с. 267].

Одним із ключових принципів програми є принцип добровільності участі. Його сутність полягає у тому, що батьки самостійно приймають рішення щодо участі у програмі, визначають рівень власної активності та готовності до саморозкриття. Добровільність забезпечує внутрішню мотивацію учасників, що є важливою умовою ефективної психологічної роботи. Якщо людина бере участь у програмі під зовнішнім тиском або примусом, знижується рівень відкритості, довіри та готовності до особистісних змін.

Принцип добровільності ґрунтується на гуманістичних засадах психологічної допомоги, відповідно до яких кожна особистість має право на свободу вибору та самостійне прийняття рішень. У межах програми батьки мають можливість самостійно визначати, якою мірою вони готові обговорювати власний досвід, ділитися емоційними переживаннями чи брати участь у практичних вправах. Важливим аспектом є також право учасника відмовитися від виконання певних завдань або припинити участь у програмі без будь-якого психологічного тиску чи осуду.

Реалізація принципу добровільності сприяє формуванню відповідального ставлення батьків до процесу власного розвитку та підвищує ефективність засвоєння нових моделей поведінки. Учасники не лише отримують інформацію, але й активно включаються у процес самопізнання та саморефлексії, що створює умови для глибших особистісних змін.

Наступним важливим принципом є принцип конфіденційності. Його дотримання забезпечує психологічну безпеку учасників та створює атмосферу довіри у групі. У процесі роботи батьки можуть обговорювати особисті переживання, сімейні труднощі, конфліктні ситуації або власні емоційні реакції, тому надзвичайно важливим є усвідомлення того, що отримана інформація не буде розголошена за межами групи [8, с. 201].

Конфіденційність сприяє зниженню психологічної напруги та страху осуду з боку інших учасників. У безпечному середовищі людина легше усвідомлює власні проблеми, відкритіше говорить про труднощі у взаємодії з дитиною та готова до аналізу власної поведінки. Саме атмосфера довіри створює умови для ефективної групової роботи та розвитку емоційної відкритості.

Особливого значення принцип конфіденційності набуває у роботі з батьківськими переживаннями, оскільки питання виховання часто супроводжуються почуттям провини, невпевненістю, тривогою або страхом бути «поганими батьками». Якщо учасники не відчують психологічної

захищеності, вони можуть уникати щирого обговорення проблем або демонструвати захисну поведінку.

Конфіденційність також передбачає етичну відповідальність ведучого програми, який зобов'язаний забезпечити нерозголошення особистої інформації учасників та підтримувати безпечну атмосферу взаємодії.

Важливим методологічним положенням програми є принцип партнерської взаємодії. Він базується на визнанні рівності всіх учасників психологічного процесу та відмові від авторитарної моделі спілкування. У межах цього принципу ведучий не виступає у ролі контролюючого чи оцінюючого експерта, а є фасилітатором, який організовує процес взаємодії, підтримує учасників та сприяє їхньому особистісному розвитку [10, с. 49-54].

Партнерська взаємодія передбачає активне включення батьків у процес роботи, обмін досвідом, спільне обговорення проблем та пошук ефективних способів їх вирішення. Такий підхід сприяє розвитку суб'єктної позиції учасників, формує відповідальність за власні рішення та стимулює внутрішню мотивацію до змін.

Особливістю партнерської взаємодії є повага до індивідуального досвіду кожного учасника. У програмі не існує «правильних» чи «неправильних» батьків, натомість визнається унікальність кожної сімейної ситуації та особистісного досвіду. Це дозволяє уникнути критики, осуду або нав'язування готових моделей поведінки.

Партнерський підхід також сприяє розвитку комунікативних навичок, вміння слухати інших, висловлювати власну думку та будувати конструктивний діалог. Батьки вчаться не лише аналізувати взаємодію з дитиною, але й усвідомлювати значення співпраці, взаємної поваги та емоційної підтримки у сімейних стосунках.

Одним із базових принципів програми є принцип безоцінного прийняття. Він передбачає створення атмосфери психологічної підтримки, у якій особистість сприймається без критики, засудження або навішування негативних ярликів. Даний принцип ґрунтується на гуманістичній психології

Карла Роджерса, який наголошував на важливості безумовного позитивного ставлення до людини.

У роботі з батьками безоцінне прийняття має особливе значення, оскільки багато учасників можуть відчувати внутрішню невпевненість, страх осуду або провини через труднощі у вихованні дитини. Атмосфера прийняття дозволяє людині бути відкритою, чесно говорити про власні переживання та помилки без страху негативної оцінки.

Безоцінний підхід не означає схвалення будь-якої поведінки, однак передбачає повагу до особистості та визнання її права на помилки, труднощі та емоційні переживання. Саме у такому середовищі стає можливим глибоке усвідомлення власних виховних установок та причин певних моделей поведінки [12, с. 346].

Важливим аспектом безоцінного прийняття є також розвиток у батьків здатності до прийняття власної дитини. Часто негативні емоційні реакції щодо дитини пов'язані з високими очікуваннями, жорсткими вимогами або неприйняттям певних особливостей її поведінки. Через власний досвід прийняття батьки поступово навчаються більш чутливо ставитися до емоційних потреб дитини.

Значне місце у програмі займає принцип практичної спрямованості. Його сутність полягає у тому, що отримані знання мають бути безпосередньо пов'язані з реальними життєвими ситуаціями та використовуватися у практиці сімейного виховання. Програма орієнтована не лише на теоретичне інформування батьків, але й на формування конкретних навичок емоційної взаємодії з дитиною.

Практична спрямованість реалізується через використання вправ, рольових ігор, аналізу життєвих ситуацій, групових обговорень та рефлексивних методик. Учасники мають можливість не лише усвідомити власні труднощі, але й відпрацювати нові моделі поведінки у безпечному середовищі.

Особливе значення має розвиток навичок емоційної саморегуляції, активного слухання, конструктивного вирішення конфліктів та підтримувальної комунікації. Батьки навчаються краще розуміти емоційний стан дитини, реагувати на її переживання без агресії чи покарання, а також створювати позитивний емоційний клімат у сім'ї.

Практична спрямованість програми дозволяє забезпечити перенесення отриманого досвіду у повсякденне життя та сприяє стійкості позитивних змін у батьківській поведінці.

Особлива увага у програмі приділяється створенню безпечного психологічного простору. Психологічна безпека є необхідною умовою ефективної групової роботи, оскільки лише у середовищі довіри та підтримки людина здатна до відкритості, саморефлексії та особистісних змін.

Безпечний психологічний простір характеризується відсутністю осуду, критики, психологічного тиску чи конкуренції між учасниками. У такій атмосфері батьки можуть вільно висловлювати свої думки, ділитися переживаннями та досліджувати власні емоційні реакції [15, с. 156].

Саме у процесі безпечної взаємодії учасники отримують можливість усвідомити власні виховні установки, які часто формуються під впливом батьківської сім'ї, соціальних стереотипів або особистого життєвого досвіду. Багато моделей поведінки реалізуються автоматично та неусвідомлено, тому важливим завданням програми є розвиток рефлексії та здатності аналізувати власні реакції у взаємодії з дитиною.

У межах безпечного простору батьки можуть переосмислити власний досвід виховання, усвідомити причини труднощів у спілкуванні з дитиною та поступово формувати нові, більш конструктивні моделі поведінки. Такий процес сприяє розвитку емоційної компетентності, підвищенню батьківської впевненості та гармонізації дитячо-батьківських взаємин.

Отже, система принципів, на яких ґрунтується програма, забезпечує її психологічну ефективність та гуманістичну спрямованість. Добровільність участі, конфіденційність, партнерська взаємодія, безоцінне прийняття,

практична спрямованість і створення безпечного психологічного простору формують умови для глибокого особистісного опрацювання батьківського досвіду та розвитку більш усвідомлених і конструктивних моделей взаємодії з дитиною.

Важливим компонентом програми є розвиток батьківської рефлексії, тобто здатності батьків аналізувати власну поведінку, емоційні реакції та їх вплив на дитину. Саме усвідомлення власних виховних стратегій є необхідною умовою для їх подальшої оптимізації [17, с. 99].

Таким чином, теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації батьківських моделей поведінки базується на сучасних психологічних концепціях розвитку особистості, сімейного виховання та емоційного розвитку дитини. Комплексний підхід до організації психологічної роботи з батьками дозволяє створити умови для гармонізації дитячо-батьківських взаємин, зниження рівня емоційної напруги у дітей та формування сприятливого психологічного клімату в сім'ї.

3.2. Структура і зміст програми психологічної роботи з батьками та дітьми молодшого шкільного віку

На основі результатів проведеного емпіричного дослідження було розроблено програму психологічної роботи, спрямовану на оптимізацію батьківських моделей поведінки та гармонізацію емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Необхідність створення такої програми обумовлена виявленими у процесі дослідження труднощами у сфері дитячо-батьківських взаємин, зокрема високим рівнем тривожності дітей, порушеннями самооцінки, емоційною дистанцією у сімейному спілкуванні та недостатньою емоційною підтримкою з боку батьків.

Програма має комплексний характер і передбачає одночасну роботу як із батьками, так і з дітьми молодшого шкільного віку. Основна увага приділяється формуванню конструктивних моделей сімейної взаємодії,

розвитку емоційної компетентності батьків та дітей, покращенню сімейного психологічного клімату й розвитку навичок ефективної комунікації.

Програма розрахована на 15 занять тривалістю 60–90 хвилин кожне. Робота проводиться у груповому форматі із використанням психопросвітницьких, тренінгових, арттерапевтичних та рефлексивних методів. Див. табл. 3.1 [10, с. 49-54].

Таблиця 3.1

Структура програми психологічної роботи з батьками та дітьми
молодшого шкільного віку

№	Тема заняття	Мета заняття	Форми роботи
1	2	3	4
1	Знайомство та формування довірливої атмосфери	Формування безпечного психологічного простору	Вправа-знайомство, групова дискусія, правила групи
2	Особливості емоційного розвитку молодшого школяра	Підвищення психологічної обізнаності батьків	Міні-лекція, обговорення, аналіз ситуацій
3	Стили сімейного виховання	Усвідомлення власних виховних стратегій	Самодіагностика, дискусія, рефлексія
4	Емоції дитини та способи їх вираження	Формування навичок емоційної підтримки	Арт-терапія, вправи на емоції, рольова гра
5	Ефективна комунікація у родині	Розвиток навичок конструктивного спілкування	Тренінгові вправи, активне слухання
6	Покарання та дисципліна без агресії	Формування позитивних методів дисциплінування	Аналіз ситуацій, дискусія, мозковий штурм
7	Самооцінка дитини	Формування підтримувальної поведінки батьків	Вправи, обговорення, арт-терапія
8	Дитяча тривожність та її прояви	Навчання способів зниження тривожності	Релаксаційні техніки, вправи
9	Роль сімейного емоційного клімату	Усвідомлення впливу атмосфери в сім'ї	Дискусія, аналіз сімейних ситуацій
10	Спільна діяльність батьків і дітей	Посилення емоційного контакту	Спільні творчі вправи
11	Конфлікти у сім'ї та шляхи їх вирішення	Формування навичок конструктивного вирішення	Рольові ігри, дискусія

		конфліктів	
Продовження таблиці 3.1			
1	2	3	4
12	Розвиток емоційного інтелекту дитини	Формування емоційної компетентності	Ігрові вправи, казкотерапія
13	Батьківська підтримка та прийняття	Розвиток емоційної чутливості батьків	Вправи на емпатію, рефлексія
14	Сімейні ресурси та позитивні традиції	Посилання позитивного сімейного досвіду	Колаж, групове обговорення
15	Підсумкове заняття	Узагальнення отриманого досвіду	Рефлексія, анкетування, обговорення

Зміст та характеристика форм роботи програми наступні [21, с. 2071-2083]:

1. Вправа-знайомство. Дана форма роботи застосовується на початковому етапі програми та спрямована на створення позитивної атмосфери у групі, формування довіри між учасниками та зниження психологічної напруги. Учасники презентують себе, розповідають про свої очікування та знайомляться з іншими членами групи. Використання вправ-знайомств сприяє розвитку відкритості, формуванню групової згуртованості та позитивної мотивації до участі у програмі.

2. Групова дискусія. Групова дискусія є однією з основних форм роботи програми. Вона передбачає спільне обговорення проблем сімейного виховання, труднощів взаємодії з дітьми та пошук конструктивних способів їх вирішення. Дискусійна форма роботи сприяє розвитку рефлексії, усвідомленню власних виховних установок та обміну досвідом між учасниками.

3. Міні-лекція. Міні-лекції використовуються з метою психопросвіти батьків щодо вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку,

емоційного розвитку, дитячої тривожності та конструктивних моделей виховання. Інформація подається у доступній формі та супроводжується прикладами із реального життя, що сприяє кращому розумінню психологічних процесів.

4. Самодіагностика. Самодіагностичні вправи спрямовані на усвідомлення батьками власних стилів виховання, особливостей комунікації з дитиною та типових емоційних реакцій. Учасники аналізують власну поведінку, визначають сильні та проблемні сторони сімейної взаємодії.

5. Арт-терапевтичні методи. Арт-терапія використовується для розвитку емоційного самовираження дітей та батьків, зниження внутрішнього напруження та покращення емоційного контакту у сім'ї. Учасники виконують творчі завдання: малюнки, колажі, символічні зображення сім'ї, емоцій та сімейних ресурсів. Арт-терапевтична діяльність дозволяє безпечно виражати почуття та переживання.

6. Рольові ігри спрямовані на моделювання типових ситуацій сімейної взаємодії та відпрацювання конструктивних способів поведінки. Учасники мають можливість побачити ситуацію очима іншого члена сім'ї, що сприяє розвитку емпатії та навичок ефективної комунікації [22, с. 417].

7. Аналіз ситуацій. Метод аналізу ситуацій передбачає розгляд конкретних прикладів сімейних труднощів та пошук можливих способів їх вирішення. Учасники навчаються аналізувати причини конфліктів, емоційних реакцій дитини та наслідки різних стилів виховання.

8. Активне слухання. Вправи на розвиток активного слухання спрямовані на формування навичок уважного та емпатійного спілкування з дитиною. Батьки вчаться чути емоції дитини, не перебивати, не знецінювати переживання та підтримувати емоційний контакт.

9. Релаксаційні вправи застосовуються для зниження рівня тривожності та емоційного напруження дітей. До них належать дихальні вправи, вправи на м'язове розслаблення, елементи візуалізації та техніки самозаспокоєння.

10. Казкотерапія. Казкотерапевтичні вправи використовуються для розвитку емоційного інтелекту дітей, формування навичок розуміння власних почуттів та переживань інших людей. Через образи казкових героїв дитина вчиться усвідомлювати емоції та способи конструктивної поведінки.

11. Вправи на емпатію. Дані вправи спрямовані на розвиток здатності батьків розуміти емоційний стан дитини, співпереживати їй та адекватно реагувати на її потреби. Розвиток емпатії є важливою умовою формування емоційно підтримувального стилю виховання.

12. Рефлексивні вправи. Рефлексивні методи дозволяють учасникам аналізувати власний досвід, емоції та зміни, які відбулися у процесі участі в програмі. Вони сприяють закріпленню позитивних поведінкових змін та усвідомленню власних ресурсів.

Розроблена програма має комплексний психолого-педагогічний характер та спрямована на [23, с. 219]:

- оптимізацію батьківських моделей поведінки;
- розвиток емоційної компетентності батьків і дітей;
- формування конструктивних способів сімейної взаємодії;
- зниження дитячої тривожності;
- гармонізацію самооцінки дітей;
- покращення сімейного психологічного клімату.

Комплексне поєднання психоосвітницьких, тренінгових та арттерапевтичних методів дозволяє забезпечити ефективний вплив програми як на батьків, так і на дітей молодшого шкільного віку.

3.3. Практичні рекомендації батькам та психологам щодо сприяння емоційному розвитку дітей

Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку значною мірою залежить від особливостей сімейного виховання, характеру дитячо-батьківської взаємодії та психологічного клімату в родині. Результати

проведеного емпіричного дослідження підтвердили, що конструктивні батьківські моделі поведінки сприяють формуванню емоційної стабільності, адекватної самооцінки та зниженню рівня тривожності дітей. Натомість авторитарні або непослідовні виховні стратегії можуть негативно впливати на емоційний стан дитини та ускладнювати її психологічний розвиток.

У зв'язку з цим особливого значення набуває розробка практичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію дитячо-батьківських взаємин, розвиток емоційної компетентності батьків та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини.

Практичні рекомендації для батьків [24, с. 156]:

1. «Активне слухання». Однією з найбільш ефективних технік емоційної підтримки дитини є активне слухання. Його основна мета полягає у тому, щоб дитина відчувала, що її емоції та переживання є важливими для батьків.

Основні правила активного слухання:

- не перебивати дитину;
- підтримувати зоровий контакт;
- не критикувати емоції;
- повторювати або уточнювати сказане дитиною.

Така форма спілкування допомагає дитині усвідомлювати власні почуття та формує відчуття емоційної безпеки.

2. Техніка «Емоційний щоденник». Дана вправа спрямована на розвиток емоційної усвідомленості дитини. Щодня ввечері дитина разом із батьками записує що хорошого сталося за день; які емоції вона переживала; що викликало радість, страх або сум. Для молодших школярів можна використовувати кольори або смайлики.

3. Вправа «Назви емоцію». Метою вправи є розвиток емоційного інтелекту дитини. Батьки показують дитині картки або зображення людей із різними емоціями. Дитина повинна назвати емоцію; пояснити, чому людина так почувається; пригадати ситуацію, коли вона сама переживала подібне.

4. Техніка «Я-повідомлення». Батькам рекомендується уникати звинувачень та використовувати конструктивну форму висловлення емоцій. Формула: «Я відчуваю... коли... тому що...», наприклад: «Я засмучуюсь, коли мене перебивають, тому що мені важливо бути почутою». Така техніка знижує рівень конфліктності та сприяє розвитку емоційної відкритості у сім'ї.

5. Вправа «Сімейний час». Батькам рекомендується щодня приділяти дитині щонайменше 20–30 хвилин повноцінної уваги без телефонів чи інших відволікаючих факторів. Варіанти діяльності спільні настільні ігри; малювання; читання; прогулянки; обговорення подій дня. Регулярний емоційний контакт сприяє формуванню у дитини відчуття значущості та безпеки.

6. Техніка «Похвала за зусилля». Батькам рекомендується хвалити дитину не лише за результат, а й за старання. Наприклад, «Мені сподобалось, як наполегливо ти готувався». Це сприяє формуванню адекватної самооцінки та знижує страх помилок.

7. Вправа «Коло підтримки». Дитині пропонують намалювати коло та вписати у нього людей, до яких вона може звернутися у складній ситуації. Мета: розвиток почуття захищеності; формування довіри; зниження тривожності.

8. Дихальна вправа «Кулька». Техніка використовується для зниження тривожності та емоційного напруження. Виконання: дитина повільно вдихає через ніс; уявляє, що надуває кульку; повільно видихає ротом. Вправу рекомендується повторювати 5–7 разів.

Практичні рекомендації для психологів [26, с. 289]:

1. Використання арттерапевтичних технік. Психологам доцільно застосовувати: малюнкові техніки; колажі; метафоричні карти; кольоротерапію. Приклад: Вправа «Моя сім'я як погода». Дитина малює сім'ю у вигляді погодних явищ: сонце; дощ; хмари; веселка. Після цього психолог обговорює: «Чому саме така погода?»

2. Казкотерапія допомагає дитині безпечно опрацьовувати страхи та емоційні труднощі. Приклад вправи: Психолог пропонує дитині придумати історію про героя, який боїться школи або помилок. Після цього обговорюється: що допомогло герою; хто його підтримав; як він впорався зі страхом.

3. Техніка «Термометр емоцій». Дітям пропонують оцінити власний емоційний стан за шкалою від 1 до 10. Мета: розвиток емоційної саморефлексії; навчання саморегуляції.

4. Групові тренінги для батьків. Психологам рекомендується проводити тренінги з тем: позитивне батьківство; конструктивна дисципліна; дитяча тривожність; емоційна підтримка дитини.

5. Рольові ігри дозволяють батькам побачити ситуацію очима дитини. Приклад: Батьки виконують роль дитини, яку постійно критикують. Після вправи обговорюються: переживання; емоції; висновки.

6. Техніка «Безпечне місце». Використовується для роботи з тривожністю. Виконання: Психолог просить дитину: заплющити очі; уявити місце, де вона почувається спокійно; описати його. Надалі дитина може використовувати цю техніку для самозаспокоєння.

7. Формування позитивного підкріплення. Психолог навчає батьків помічати позитивну поведінку дитини; використовувати словесну підтримку; уникати приниження та порівнянь.

Для гармонійного емоційного розвитку дитини важливо [27, с. 376]:

- створювати емоційно безпечне середовище;
- підтримувати відкриту комунікацію;
- визнавати почуття дитини;
- уникати надмірної критики;
- формувати стабільні правила та межі;
- підтримувати позитивну самооцінку;
- розвивати емоційний інтелект дитини.

Окрім цього, нами були розроблені рекомендації для батьків у створенні гарних взаємин та їх покращення між братами та сестрами у сім'ї, саме для родин де 2-3 та більше дітей. Адже доволі часто, через брак часу, батьки не приділяють належної уваги своїм дітям, та молодші тягнуться й наслідують старших, які не завжди цим задоволені. Формувати гармонічні стосунки між сиблінгами, це теж важлива та невід'ємна складова гармонічних дитячо-батьківських стосунків та гармонічного емоційного розвитку дітей. Рекомендації [32, с. 356]:

1. Необхідно висловлювати свою любов дитині якомога частіше. Американський сімейний психотерапевт Верджинія Сатир стверджує, що дитину слід обіймати не менше чотирьох разів на день, тому як така кількість обіймів необхідна кожній людині для виживання, а для гарного самопочуття обіймів необхідно не менше 8.

Також необхідно частіше говорити всім дітям як вам повезло з ними, які вони молодці, та ін.. Нетреба обмежувати похвалу дитині, якщо вона у чомусь вам допомогла, щось гарне та корисне зробила, виявляє у чомусь хист.

2. Необхідність створення миролюбної атмосфери у сім'ї. Батькам необхідно будувати не лише стосунки між дітьми, та створювати для цього умови, а й працювати над створенням умов цілком у всій сім'ї, тобто і у стосунках між самими батьками. Адже батьки – це приклад для дітей. Як вони ставляться та реагують на будь-яку ситуацію, подію чи новину, так само й кожна з дітей візьме до себе якусь частку від кожного з батьків. Тому якщо ви хочете, щоб діти ставились один до одного з повагою, розумінням, не обманювали та не ображали один одного покажіть їм приклад. Почніть вести себе один з одним так, як ви вимагаєте від сиблінгів.

3. Створити у сиблінгів образ гарного та хорошого брата чи сестри. Так, багатодітні матері діляться досвідом створення миролюбної атмосфери між сиблінгами саме за допомогою щоденних розповідей кожній дитині індивідуально наодинці від імен іншого (у різній формі, часто щось навіть

вигадуючи): «Як тебе любить братик Сашко», «Як тебе чекав твій братик Сергій», «Знаєш, тобі сестричка Ганнуся залишила кусочок тортика», та ін..

Деякі батьки прибігають до тілесної терапії: для цього обидва дітей садять на коліна до дорослого, який їх одночасно обіймає, утворюючи ніби «сімейне коло». Але якщо у сім'ї більше двох дітей, то можна влаштувати спільне цілування. Це відбувається наступним образом [34, с. 289]:

- Спочатку діти цілують маму;
- Потім мама разом із дітьми цілують одного із дітей;
- Потім цілують разом наступну дитину, батька....

4. Приділяти персональну увагу кожному із сиблінгів хоча б один раз на тиждень. Незважаючи скільки у вас дітей у сім'ї, необхідно виділити раз на тиждень хоча б одну годину для проведення з сиблінгом на одинці. Це може бути прогулянка у двох, похід у кафе чи піцерію, перегляд фільму чи мультфільму. Обов'язково необхідно виділяти цей час, протягом якого з дитиною можна поспілкуватися, поговорити про її справи, інтереси, події, які сталися у школі/садочку, та ін..

5. Необхідно пам'ятати, що старша дитина – це не безкоштовна нянька чи домробітниця. Нетреба перекладати на старшого сиблінга справи по дому, або нагромаджувати його доглядом за молодшими дітьми. Можна поступово залучати старшого сиблінга до догляду за молодшим, але це не повинно перейти у повсякденні обов'язки старшого сиблінга.

6. Доречним буде встановлення чітких граней у вияснені стосунків між сиблінгами. Так, наприклад, сперечатися можна, а битися ні. Обзиватися образливими словами також ні. Дуже важливо, щоб це рішення йшло не цілковито від дорослих, а було прийнято самими дітьми із допомогою батьків. Тобто, щоб батьки зіграли тут цілком організаційну роль, а самі правила склали діти. Для цього можна організувати сімейні збори, де діти самостійно приймуть правила, встановлять їх та лише за таких умов будуть намагатися дотримуватися їх.

7. Велике значення необхідно приділяти підготовці старших сиблінгів до народження молодших. Так, батькам необхідно за період вагітності сформувати у старших дітей правильну уяву про новонародженого. Для цього доцільним буде спільний перегляд фотографій старших дітей у дитинстві; створювати ситуації, коли необхідно допомагати мамі, яка чекає братика чи сестричку, надавати можливість старшій дитині гладити живіт, приймати участь у виборі ім'я, коляски, речей для новонародженого.

8. Зберігати та створювати сімейні традиції. Неможна після народження другої чи наступної дитини відректися та забути довготривалі сімейні традиції. Якщо ж до сих пір їх ще не має у вашій родині, то правильним рішенням буде їх створення. Це може бути спільний похід на весні до річки, чи у парк на пікнік; подорож на море чи у гори кожен рік у конкретний період; спільне приготування до Великодня чи Дня народження; спільний відпочинок по п'ятницям; спільна настільна гра у вечері, та ін..

9. Не порівнювати дітей. Психологи стверджують, що більшість батьків через свою необізнаність постійно порівнюють старшого сиблінга з наступними. Перераховуючи всі гарні сторони старшого сиблінга (самостійність, гарно вчиться, сміливість, упевненість, та ін..) молодші сиблінги звичайно недотягують до старшого. Часто старший сиблінг досягає великих результатів або у навчанні або у спорті, молодші протилежно відрізняються у інтересах. Тому ці порівняння дуже ранять молодших сиблінгів та звеличують старших. Породжуючи тим самим у молодших невпевненість у собі, тривожність, агресію, заздрість та конкуренцію до старших [36, с. 256].

10. Необхідно пам'ятати, що потреби кожної дитини різні. Деякі батьки вважають, що важливо виховувати дітей однаково. Однак, це не зовсім так. Звичайно, діти часто жаліються, що щось робиться «несправедливо» та що вони не отримують те, що отримують інші. Однак, різний підхід до виховання кожної дитини зовсім не означає вибір «фаворита». Це спосіб показати, що ви цінуєте особливість кожного.

11. По можливості, не вступати у спір дітей. Іноді дітям молодшого віку треба допомогти примиритися – тоді уважно вислухайте думку кожного з них, але не приймайте бік когось одного. Якщо ваші діти намагаються залучити вас до вирішення цих спорів, поясніть їм, що вони повинні самі вчитися ладнати один з одним. Однак необхідно вмішатися якщо хтось із дітей проявляє жорстокість.

12. Будьте справедливі. Давайте дітям ті привілеї, які дозволяє їх вік, т будьте послідовними: наприклад, якщо ви дозволили одній дитині після того, як їй виповнилося 10 років, лягати спати о 22:00, те ж ви повинні дозволити другій дитині у тому ж віці.

13. Поважайте особисте життя вашої дитини. Якщо необхідно покарати чи посварити дитину, робіть це з дитиною наодинці у тихому місці. Не сваріть дитину перед іншими сиблінгами, щоб їй не було соромно.

14. Незважаючи на безліч науково-психологічної літератури, поради родичів та матусь, сучасних форумів та співтовариств психологів необхідно завжди пам'ятати що ВИ БАТЬКИ. Ваші діти – це ваша відповідальність, та саме ви повинні бути зацікавлені у здоровому психологічному розвитку ваших дітей. Однак, це не означає, що ви залишаєтеся наодинці з виникаючими проблемами. У таких випадках можна звернутися до шкільного психолога за консультацією [37, с. 39-44].

Отже, практична робота з оптимізації батьківських моделей поведінки повинна мати комплексний характер та включати як психопросвітницькі, так і корекційно-розвивальні методи. Використання практичних вправ, технік емоційної підтримки, арттерапевтичних методів та навичок конструктивної комунікації сприяє гармонізації дитячо-батьківських взаємин, зниженню рівня дитячої тривожності та формуванню позитивного емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Висновки до третього розділу.

У третьому розділі дипломної роботи було розроблено та теоретично обґрунтовано програму психологічної роботи, спрямовану на оптимізацію

батьківських моделей поведінки та сприяння гармонійному емоційному розвитку дітей молодшого шкільного віку.

На основі результатів емпіричного дослідження встановлено, що особливості сімейного виховання безпосередньо впливають на емоційний стан дитини, рівень її тривожності, самооцінку та характер сприйняття сімейних взаємин. Отримані результати підтвердили необхідність розробки цілеспрямованої психологічної програми, орієнтованої як на батьків, так і на дітей молодшого шкільного віку.

Нами було здійснено теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації батьківських моделей поведінки. Визначено, що концептуальну основу програми складають гуманістичний, системний, діяльнісний підходи, а також теорія прив'язаності та концепція позитивного батьківства. У межах даних підходів сім'я розглядається як основне середовище емоційного розвитку дитини, а характер дитячо-батьківської взаємодії — як один із провідних чинників формування емоційної стабільності, самооцінки та психологічного благополуччя дітей.

Було визначено мету програми, яка полягає у формуванні конструктивних моделей сімейної взаємодії, розвитку емоційної компетентності батьків та створенні сприятливого психологічного клімату в сім'ї. Основними завданнями програми стали розвиток навичок емоційної підтримки дитини, формування конструктивної комунікації між батьками та дітьми, зниження проявів авторитарності та непослідовності у вихованні, а також підвищення психологічної обізнаності батьків щодо вікових та емоційних особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Також було представлено структуру та зміст програми психологічної роботи з батьками та дітьми молодшого шкільного віку. Програма включає 15 комплексних занять, побудованих із використанням психопросвітницьких, тренінгових, арттерапевтичних та рефлексивних методів роботи. Зміст занять спрямований на розвиток емоційного інтелекту дітей, покращення сімейної

комунікації, формування навичок позитивного батьківства та гармонізацію дитячо-батьківських взаємин.

Особлива увага у програмі приділяється практичному компоненту роботи, зокрема розвитку навичок активного слухання, емоційної підтримки, конструктивного вирішення конфліктів та позитивного дисциплінування. Використання групових дискусій, рольових ігор, арттерапевтичних вправ та релаксаційних технік сприяє не лише підвищенню психологічної компетентності батьків, але й формуванню більш довірливих і емоційно безпечних взаємин у сім'ї.

Та було розроблено практичні рекомендації для батьків і психологів щодо сприяння емоційному розвитку дітей молодшого шкільного віку. Рекомендації мають прикладний характер та включають конкретні вправи, техніки й способи психологічної підтримки дитини. Зокрема, були запропоновані техніки активного слухання, «Я-повідомлення», вправи на розвиток емоційного інтелекту, релаксаційні методики, арттерапевтичні та казкотерапевтичні вправи. Практичні рекомендації спрямовані на зниження рівня дитячої тривожності, формування адекватної самооцінки, розвиток емоційної саморегуляції та покращення сімейного психологічного клімату.

Узагальнення результатів третього розділу дозволяє зробити висновок, що комплексна психологічна робота з батьками та дітьми є ефективним засобом оптимізації батьківських моделей поведінки та гармонізації емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Запропонована програма має практичну цінність та може бути використана у діяльності практичних психологів закладів освіти, психологічних центрів, а також у консультативній роботі з батьками.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів теоретичного обґрунтування та аналіз дослідження впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей дозволяє виділити низку важливих висновків:

1. Нами було встановлено, що батьківські моделі поведінки є складною системою стійких способів взаємодії батьків із дитиною, які включають емоційне ставлення, стиль виховання, рівень контролю та особливості комунікації. На основі аналізу наукових підходів виокремлено основні типи батьківської поведінки: авторитарний, демократичний, ліберальний та індиферентний. Показано, що найбільш сприятливим для розвитку дитини є демократичний стиль виховання, який поєднує емоційну підтримку з адекватним рівнем контролю, тоді як авторитарний та індиферентний стилі можуть негативно впливати на емоційний розвиток дитини.

Ми розкрили психологічні особливості емоційного розвитку дітей, зокрема молодшого шкільного віку. Встановлено, що емоційний розвиток є складним процесом формування емоційної сфери особистості, який включає розвиток емоційної чутливості, здатності до розпізнавання та вираження емоцій, формування емпатії, самооцінки та емоційної саморегуляції. Підкреслено, що молодший шкільний вік є важливим етапом становлення емоційної сфери дитини, оскільки саме в цей період відбувається активна соціалізація, формування нових емоційних переживань, пов'язаних із навчальною діяльністю та взаємодією з однолітками. Значну роль у цьому процесі відіграють сім'я та школа як основні соціальні середовища розвитку дитини.

Також було проаналізовано теоретичні основи впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дитини. Розглянуто основні наукові підходи (психоаналітичний, теорія прив'язаності, гуманістичний, соціокультурний та системний), які пояснюють механізми формування емоційної сфери дитини під впливом сімейного виховання. Встановлено, що емоційний розвиток дитини безпосередньо залежить від характеру дитячо-батьківських взаємин, рівня емоційної підтримки, стилю виховання та психологічного клімату в сім'ї. Підкреслено, що батьки виступають головними моделями емоційної поведінки для дитини, яка засвоює способи реагування, регуляції емоцій та взаємодії з іншими людьми через наслідування та соціальний досвід.

2. Результати дослідження показали, що найбільш поширеним у вибірці є авторитетний стиль виховання, який було виявлено у 52% сімей. Авторитарний стиль спостерігався у 28% сімей, тоді як ліберальний стиль - у 20% випадків. Аналіз результатів дозволив встановити суттєві відмінності в емоційному розвитку дітей залежно від домінуючої моделі батьківської поведінки.

Зокрема, було встановлено, що у дітей, які виховуються в умовах авторитетного стилю, переважають позитивні показники емоційного розвитку. У 85% таких дітей виявлено низький або середній рівень тривожності, у 69% - адекватну самооцінку, а результати проективної методики «Малюнок сім'ї» продемонстрували позитивне емоційне сприйняття сімейних взаємин. У більшості малюнків цієї групи спостерігалася близькість фігур, включення всіх членів сім'ї, використання яскравих кольорів та гармонійна композиція, що свідчить про відчуття емоційної безпеки та психологічного комфорту дитини.

Водночас результати дітей з авторитарних сімей характеризуються значно менш сприятливими показниками емоційного розвитку. У 57% дітей цієї групи виявлено високий рівень шкільної тривожності, у 57% - занижену самооцінку, а результати проективної методики засвідчили наявність

емоційної дистанції у сімейних взаєминах. Для малюнків дітей цієї групи були характерні ізольованість фігур, використання темних кольорів, зменшення або виключення окремих членів сім'ї, що може свідчити про емоційне напруження та дефіцит психологічної підтримки у родині.

У дітей, які виховуються в умовах ліберального стилю, були виявлені ознаки емоційної нестабільності. Результати дослідження продемонстрували неоднорідний рівень тривожності, а у 60% дітей спостерігалася завищена самооцінка. Проективні показники також мали нестійкий характер та відображали недостатню структурованість сімейних взаємин. Це свідчить про те, що надмірна поблажливість і недостатній контроль з боку батьків можуть негативно впливати на формування емоційної саморегуляції дитини.

Комплексний аналіз результатів усіх застосованих методик дозволив встановити стійкий взаємозв'язок між батьківськими моделями поведінки та особливостями емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Було підтверджено, що характер сімейного виховання безпосередньо впливає на рівень тривожності дитини, формування її самооцінки, емоційне сприйняття сім'ї та загальний психологічний стан.

3. Нами було здійснено теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації батьківських моделей поведінки. Визначено, що концептуальну основу програми складають гуманістичний, системний, діяльнісний підходи, а також теорія прив'язаності та концепція позитивного батьківства. У межах даних підходів сім'я розглядається як основне середовище емоційного розвитку дитини, а характер дитячо-батьківської взаємодії — як один із провідних чинників формування емоційної стабільності, самооцінки та психологічного благополуччя дітей.

Було визначено мету програми, яка полягає у формуванні конструктивних моделей сімейної взаємодії, розвитку емоційної компетентності батьків та створенні сприятливого психологічного клімату в сім'ї. Основними завданнями програми стали розвиток навичок емоційної підтримки дитини, формування конструктивної комунікації між батьками та

дітьми, зниження проявів авторитарності та непослідовності у вихованні, а також підвищення психологічної обізнаності батьків щодо вікових та емоційних особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Також було представлено структуру та зміст програми психологічної роботи з батьками та дітьми молодшого шкільного віку. Програма включає 15 комплексних занять, побудованих із використанням психопросвітницьких, тренінгових, арттерапевтичних та рефлексивних методів роботи. Зміст занять спрямований на розвиток емоційного інтелекту дітей, покращення сімейної комунікації, формування навичок позитивного батьківства та гармонізацію дитячо-батьківських взаємин.

Особлива увага у програмі приділяється практичному компоненту роботи, зокрема розвитку навичок активного слухання, емоційної підтримки, конструктивного вирішення конфліктів та позитивного дисциплінування. Використання групових дискусій, рольових ігор, арттерапевтичних вправ та релаксаційних технік сприяє не лише підвищенню психологічної компетентності батьків, але й формуванню більш довірливих і емоційно безпечних взаємин у сім'ї.

Та було розроблено практичні рекомендації для батьків і психологів щодо сприяння емоційному розвитку дітей молодшого шкільного віку. Рекомендації мають прикладний характер та включають конкретні вправи, техніки й способи психологічної підтримки дитини. Зокрема, були запропоновані техніки активного слухання, «Я-повідомлення», вправи на розвиток емоційного інтелекту, релаксаційні методики, арттерапевтичні та казкотерапевтичні вправи. Практичні рекомендації спрямовані на зниження рівня дитячої тривожності, формування адекватної самооцінки, розвиток емоційної саморегуляції та покращення сімейного психологічного клімату.

Проведене дослідження, звісно не вичерпує всіх питань впливу батьківських моделей поведінки на емоційний розвиток дітей, так відкриває перспективу для подальшого їх вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєндар Н., Семенова Н. The family and its influence on the formation of the personality of the preschool child. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2022. № 4. С. 3–9.
2. Барчі Б. Family upbringing as a factor in the formation of children's emotional maturity. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. № 2(78). С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-18-23>. URL: <https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/296879> (дата звернення: 28.05.2026).
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2019. 312 с.
4. Борисенко Н. В. Особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. *Психологія і особистість*. 2021. № 2. С. 45–53.
5. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 1007 с.
6. Вакар В. В. Взаємозв'язок між стилями виховання та батьківсько-дитячими відносинами. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Психологічні науки»*. 2025. № 1(6). С. 13–26. DOI: [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2025.1\(6\).2](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2025.1(6).2). URL: <https://jvestnik-psychological.donnu.edu.ua/article/view/18778> (дата звернення: 28.05.2026).
7. Вовчик-Блакитна О. О. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2018. 304 с.
8. Горецька О. В., Сердюк Н. Психологія сім'ї : навч. посіб. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. 216 с.
9. Гуменюк О. Є. Психологія особистості : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2018. 320 с.

10. Демиденко Т. М. Ігротерапія у сімейному вихованні. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 10(343). С. 49–54.
11. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 424 с.
12. Зайченко І. В. Педагогіка : підручник. Київ : Ліра-К, 2020. 608 с.
13. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14> (дата звернення: 28.05.2026).
14. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (дата звернення: 28.05.2026).
15. Іванова Є. О. Сімейні стосунки як чинник розвитку емоційного інтелекту підлітків : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2017. 204 с.
16. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами освіти. Київ : Ніка-Центр, 2020. 332 с.
17. Католик Г., Калька Н. Психологія особистості в схемах, презентаціях і таблицях : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 158 с.
18. Компанець Н. М. Розвиток та формування емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку : наук.-метод. посіб. Київ : Актуальна освіта, 2023. 42 с.
19. Конституція України : ст. 51. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр> (дата звернення: 28.05.2026).
20. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 28.05.2026).
21. Кравченко О. І., Репетій С. Т., Миколенко Н. В., Щелок Н. В. Вплив сімейного виховання на розвиток емоційної сфери дітей дошкільного віку. Перспективи та інновації науки. 2025. № 11(57). С. 2071–2083. DOI:

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-11\(57\)-2071-2083](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-11(57)-2071-2083). URL:
<https://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/31924> (дата звернення:
28.05.2026).

22. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2025. 520 с.
23. Максименко С. Д. Психологія особистості : підручник. Київ : КММ, 2019. 296 с.
24. Мітіна С. В. Психологія особистості : навч.-метод. посіб. Київ : Ліра-К, 2020. 274 с.
25. Москалець В. П. Загальна психологія : підручник. Київ : Ліра-К, 2020. 564 с.
26. Мушкевич М. І. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 360 с.
27. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник. Київ : Академвидав, 2021. 448 с.
28. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2020. 468 с.
29. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
30. Панок В. Г. Практична психологія : теоретико-методологічні засади розвитку. Київ : Ніка-Центр, 2020. 486 с.
31. Поліщук В. М. Психологія сім'ї : підручник. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
32. Психокорекція та основи психотерапії : підручник / О. О. Прокоф'єва, О. В. Ковальова, Г. Б. Варіна. 3-тє вид., допов. і перероб. Запоріжжя : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2023. 474 с.
33. Савчин М. В. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2021. 344 с.
34. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2020. 376 с.

35. Сімейний кодекс України : ст. 141. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14> (дата звернення: 28.05.2026).
36. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2019. 400 с.
37. Тафінцева С. Емоційний розвиток дітей у психологічній практиці: організаційно-методичні аспекти. Наукові праці МАУП. Психологія. 2022. № 2(55). С. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.2.6>. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/view/2075> (дата звернення: 28.05.2026).
38. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2014. Вип. 1.45(106). С. 155–158.
39. Чайка І. В. Психологічні особливості дитячо-батьківських взаємин педагогів. Слобожанський науковий вісник. Серія «Психологія». 2025. № 2. С. 205–211. DOI: <https://doi.org/10.32782/psyspu/2025.2.35>. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/904> (дата звернення: 28.05.2026).
40. Шевченко Ю. Поняття «емоційна сфера» в психологічній літературі. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2021. Вип. 18. С. 199–208.
41. Шевчук В., Клевака Л., Хоменко Є. Теоретичні засади дослідження психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку. Наукові праці МАУП. Психологія. 2023. № 3(58). С. 38–44. DOI: <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.6>. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/view/2809> (дата звернення: 28.05.2026).
42. Шпак М. М. Становлення емоційного інтелекту в дошкільному віці як передумова його розвитку в молодшого школяра. Наукові записки

Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія. 2016. Вип. 4. С. 196–205.

43. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика. Київ : Вища школа, 2019. 382 с.

44. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1977. 247 p.

45. Baumrind D. Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. Genetic Psychology Monographs. 1967. Vol. 75, № 1. P. 43–88.

46. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. New York : Basic Books, 1969. 401 p.

47. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge : Harvard University Press, 1979. 330 p.

48. Erikson E. Childhood and Society. New York : W. W. Norton & Company, 1963. 445 p.

49. Goleman D. Emotional Intelligence. New York : Bantam Books, 1995. 352 p.

50. Rogers C. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston : Houghton Mifflin, 1961. 420 p.

51. Ainsworth M. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1978. 391 p.

52. Piaget J. The Psychology of the Child. New York : Basic Books, 1969. 173 p.

53. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. Psychological Review. 1943. Vol. 50, № 4. P. 370–396.

ДОДАТОК А

Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ)

Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) — це стандартизований психодіагностичний опитувальник, розроблений для визначення стилів батьківського виховання та їх поведінкових характеристик. Методика ґрунтується на класифікації Д. Баумрінд і дозволяє виявити три основні стилі виховання:

- авторитетний (демократичний);
- авторитарний;
- ліберальний (поблажливий).

Інструкція для респондентів (батьків)

Шановний(а) респондент(ко)!

Просимо Вас відповісти на наведені нижче твердження, які стосуються Вашої поведінки у вихованні дитини.

Оцініть, наскільки кожне твердження відповідає Вашому стилю виховання, використовуючи шкалу:

1 — ніколи

2 — рідко

3 — іноді

4 — часто

5 — завжди

Правильних або неправильних відповідей немає. Важливо, щоб Ви відповідали максимально щиро, виходячи зі свого реального досвіду виховання дитини.

Питання (твердження) PSDQ (адаптований варіант)

Авторитетний (демократичний) стиль

1. Я пояснюю дитині причини своїх вимог.
2. Я підтримую дитину, коли вона стикається з труднощами.
3. Я враховую думку дитини при прийнятті рішень.
4. Я заохочую самостійність дитини.
5. Я обговорюю з дитиною її поведінку, а не лише караю за помилки.
6. Я демонструю дитині теплоту та підтримку.
7. Я встановлюю чіткі, але справедливі правила.
8. Я заохочую дитину висловлювати свої почуття.

Авторитарний стиль

9. Я вважаю, що дитина повинна беззаперечно слухатися дорослих.
10. Я часто караю дитину за непослух.
11. Я рідко пояснюю причини своїх вимог.
12. Я очікую, що дитина буде поводитися ідеально.
13. Я використовую суворий контроль у вихованні.
14. Я вважаю, що дисципліна важливіша за почуття дитини.
15. Я не дозволяю дитині сперечатися зі мною.
16. Я можу підвищувати голос, щоб змусити дитину слухатися.

Ліберальний (поблажливий) стиль

17. Я дозволяю дитині робити майже все, що вона хоче.
18. Я рідко встановлюю правила для дитини.
19. Я уникаю конфліктів із дитиною.
20. Я не завжди контролюю поведінку дитини.
21. Я дозволяю дитині самостійно приймати важливі рішення без обмежень.
22. Я часто поступаюся дитині, щоб уникнути суперечок.
23. Я вважаю, що дитина повинна сама вчитися на своїх помилках.
24. Я рідко втручаюся в поведінку дитини.

Обробка результатів:

Підраховується сума балів окремо за кожною шкалою.

Найвищий бал визначає домінуючий стиль виховання батьків.

Можливе змішане домінування стилів.

ДОДАТОК Б

Alabama Parenting Questionnaire (APQ)

Alabama Parenting Questionnaire (APQ) — це стандартизований опитувальник, розроблений для оцінки стилів та практик батьківського виховання. Методика дозволяє визначити особливості щоденної взаємодії батьків з дитиною та включає такі основні компоненти:

- позитивне батьківство;
- залученість у життя дитини;
- послідовність дисципліни;
- контроль поведінки;
- використання покарань.

Методика широко використовується в дослідженнях сімейної психології та дитячого розвитку.

Інструкція для респондентів (батьків)

Шановний(а) респондент(ко)!

Просимо Вас відповісти на наведені нижче твердження, які описують Вашу взаємодію з дитиною у повсякденному житті.

Оцініть, як часто Ви проявляєте описану поведінку, використовуючи шкалу:

- 1 — ніколи
- 2 — рідко
- 3 — іноді
- 4 — часто
- 5 — дуже часто / завжди

Будь ласка, відповідайте щиро, виходячи з реальної поведінки у вихованні дитини. Правильних або неправильних відповідей немає.

Питання (твердження) APQ (адаптований варіант)

1. Позитивне батьківство (Positive Parenting)

1. Я хвалю дитину, коли вона поводить себе добре.
2. Я показую дитині свою любов і підтримку.
3. Я проводжу час із дитиною, займаючись спільними справами.
4. Я заохочую дитину до хороших вчинків.
5. Я підтримую дитину емоційно, коли вона засмучена.
6. Я проявляю інтерес до шкільних справ дитини.

2. Залученість у життя дитини (Parental Involvement)

7. Я знаю, з ким моя дитина проводить час.
8. Я цікавлюся тим, як проходить день дитини.
9. Я допомагаю дитині з домашніми завданнями.
10. Я відвідую шкільні заходи або цікавлюся ними.
11. Я знаю про проблеми та труднощі моєї дитини.
12. Я контролюю дозволя дитини.

3. Непослідовна дисципліна (Inconsistent Discipline)

13. Я іноді змінюю правила залежно від настрою.
14. Я не завжди дотримуюся встановлених правил.
15. Я іноді дозволяю дитині те, що забороняв(ла) раніше.
16. Я по-різному реагую на однакову поведінку дитини.
17. Я не завжди караю за порушення правил.
18. Мені важко бути послідовним(ою) у вихованні.

4. Контроль поведінки (Poor Monitoring/Supervision)

19. Я не завжди знаю, де перебуває моя дитина.
20. Я рідко контролюю, чим займається дитина після школи.
21. Я не завжди знаю друзів своєї дитини.
22. Я дозволяю дитині бути самотійною без контролю.
23. Я не завжди перевіряю виконання домашніх завдань.

24. Я іноді не звертаю увагу на поведінку дитини поза домом.
5. Використання покарань (Corporal Punishment / Harsh Discipline)
25. Я можу покарати дитину фізично (наприклад, шльопнути).
26. Я підвищую голос, коли дитина не слухається.
27. Я використовую суворі покарання за непослух.
28. Я караю дитину навіть у стані роздратування.
29. Я вважаю, що суворі методи виховання ефективні.
30. Я можу застосовувати покарання без пояснення причин.

Обробка результатів:

Для кожної шкали підраховується середнє або сумарне значення.

Високі бали за окремими шкалами відображають домінування відповідних виховних практик.

Аналіз проводиться як у загальному вигляді, так і у порівнянні з емоційними показниками дітей.

ДОДАТОК В

Проективна методика «Малюнок сім'ї»

Проективна методика «Малюнок сім'ї» є якісним психодіагностичним інструментом, який дозволяє дослідити:

- емоційне ставлення дитини до членів сім'ї;
- характер внутрішньосімейних взаємин;
- відчуття психологічної безпеки;
- рівень емоційної включеності дитини в сімейну систему;
- можливі конфлікти, напруження або дистанціювання.

Методика широко використовується у дитячій психології, особливо при роботі з дітьми молодшого шкільного віку, оскільки не потребує високого рівня вербалізації.

Інструкція для дитини

Шановна дитино!

На аркуші паперу намалюй, будь ласка, свою сім'ю так, як ти її бачиш. Можеш намалювати всіх членів сім'ї, які живуть разом із тобою, або тих, кого ти вважаєш своєю сім'єю.

Малюй так, як хочеш — немає правильного чи неправильного малюнка.

Використовуй кольори, фігури та деталі за власним бажанням.

Не поспішай, зроби малюнок так, як тобі подобається.

Після завершення малюнка дитині можуть ставитися уточнювальні запитання.

Додаткові запитання після виконання малюнка

(використовуються для уточнення інтерпретації)

1. Хто зображений на малюнку?
2. Хто в сім'ї найщасливіший? Чому?
3. Хто найчастіше проводить час разом із тобою?
4. Хто тобі найбільше подобається?
5. Чи є хтось, кого ти хотів(ла) б намалювати, але не намалював(ла)?
6. Хто у сім'ї найсуворіший?
7. Чи є у сім'ї людина, з якою тобі буває сумно або важко?

Процедура проведення дослідження

Методика проводиться індивідуально з кожною дитиною. Дитині надається:

- аркуш паперу формату А4;
- прості та кольорові олівці;
- гумка (за потреби).

Час виконання малюнка не обмежується, однак зазвичай становить 10–20 хвилин.

Після завершення малюнка проводиться коротка бесіда, спрямована на уточнення змісту зображеного.

Інтерпретаційні показники:

При аналізі малюнка звертається увага на:

1. Структуру сім'ї (кого дитина включає/виключає з малюнка, кількість членів сім'ї)
2. Просторове розташування (близькість/віддаленість фігур, ізолюваність окремих членів сім'ї)
3. Розмір фігур (домінування окремих членів сім'ї, заниження значущості)
4. Емоційні ознаки (використання кольорів, наявність або відсутність деталей обличчя, характер ліній (чіткі / розірвані / слабкі))
5. Додаткові елементи (предмети, які символізують емоційний фон, ознаки безпеки або тривоги).

ДОДАТОК Г

Тест шкільної тривожності Філіпса

Тест шкільної тривожності Філіпса (Phillips School Anxiety Test) є стандартизованою психодіагностичною методикою, спрямованою на виявлення рівня та структури шкільної тривожності у дітей молодшого та середнього шкільного віку.

Методика дозволяє визначити не лише загальний рівень тривожності, але й її основні компоненти, зокрема:

- страх перевірки знань та оцінювання;
- соціальну тривожність у шкільному середовищі;
- страх невдачі та покарання;
- емоційне напруження у навчальному процесі;
- фізіологічні прояви тривожності.

Інструкція для дитини

Шановний(а) учаснику(це)!

Перед тобою будуть наведені твердження про різні ситуації у школі та твої відчуття в них.

Твоє завдання — уважно прочитати кожне твердження і відповісти, чи стосується воно тебе.

Варіанти відповідей:

Так

Ні

Немає правильних або неправильних відповідей. Важливо відповідати чесно, так як ти насправді відчуваєшся у школі.

Приклади тверджень (адаптована форма тесту)

Я хвилююся перед контрольними роботами.

Мені страшно відповідати біля дошки.

Я боюся отримати погану оцінку.

Мені важко зосередитися на уроці, коли я нервую.

Я переживаю, що вчитель може мене насварити.

Мені неприємно, коли мене викликають відповідати несподівано.

Я боюся, що однокласники будуть сміятися з мене.

Я хвилююся, коли роблю помилки у школі.

Мені важко засинати перед важливими шкільними подіями.

Я часто думаю про те, що може піти не так у школі.

Основні шкали тривожності

Після обробки результатів виділяються такі компоненти:

1. Загальна шкільна тривожність. Рівень емоційного напруження у навчальному процесі.
2. Страх соціальної оцінки. Страх осуду з боку вчителів та однокласників.
3. Страх невдачі. Побоювання отримати погані оцінки або зробити помилки.
4. Фізіологічні прояви тривожності. Порушення сну, напруження, соматичні реакції.
5. Навчальна тривожність. Напруження, пов'язане безпосередньо з навчальною діяльністю.

Методика проводиться індивідуально або у невеликих групах.

Дитині пропонується бланк із твердженнями та варіантами відповідей.

Час виконання — приблизно 10–15 хвилин.

Дослідник слідкує, щоб дитина правильно зрозуміла інструкцію; відповідала самотійно; не обговорювала відповіді з іншими.

Обробка результатів

Кожна відповідь «так» або «ні» має свій бал у ключі методики.

Підраховується кількість тривожних відповідей у кожній шкалі.

Визначається:

низький рівень тривожності;

середній рівень;

високий рівень.

ДОДАТОК Д

Методика дослідження самооцінки Дембо–Рубінштейн

Методика Дембо–Рубінштейн є класичним психодіагностичним інструментом, який використовується для вивчення:

- рівня самооцінки дитини;
- рівня домагань (ідеального “Я”);
- співвідношення між реальним та бажаним рівнем розвитку особистості; емоційного ставлення дитини до себе.

Методика широко застосовується у дитячій та шкільній психології, особливо при дослідженні емоційного розвитку молодших школярів.

Інструкція для дитини

Шановний(а) учаснику(це)!

Перед тобою є кілька вертикальних шкал.

Кожна шкала означає певну якість людини (наприклад: розум, доброта, щастя тощо).

На кожній шкалі тобі потрібно позначити:

Рівень, який ти маєш зараз (реальна самооцінка)

Рівень, якого ти хотів(ла) б досягти (рівень домагань)

Шкали (показники), які використовуються у методиці

У класичному варіанті застосовуються такі шкали:

Здоров’я

Розум (інтелект)

Щастя

Характер

Авторитет серед однолітків

Зовнішність

Успішність у навчанні

Методика проводиться індивідуально або у невеликій групі дітей.

Дитині надається:

бланк зі шкалами (вертикальні лінії);

олівець або ручка;

пояснення інструкції.

Час виконання — приблизно 10–15 хвилин.

Дослідник контролює, щоб дитина:

правильно зрозуміла завдання;

не плутала “реальний рівень” і “ідеальний рівень”;

самостійно виконувала завдання.

Обробка результатів

У методиці аналізуються два основні показники:

1. Рівень самооцінки (реальне “Я”). Визначається за тим, на якій висоті дитина ставить свою теперішню оцінку.

2. Рівень домагань (ідеальне “Я”). Визначається за бажаним рівнем розвитку кожної якості.

Інтерпретація результатів

Адекватна самооцінка — реальний рівень близький до середнього, рівень домагань трохи вищий.

Завищена самооцінка — реальні оцінки наближені до верхніх значень.

Занижена самооцінка — низьке оцінювання себе на більшості шкал.

Розрив між “реальним Я” і “ідеальним Я” — показник емоційної незадоволеності або внутрішнього конфлікту.

